Онтологія, феноменологія, гносеологія

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК ПРЕДМЕТ ОНТОФЕНОМЕНОЛОГІЧНОГО ДИСКУРСУ*

Анатолій В. ФУРМАН, Ольга ШАЮК

Copyright © 2015

УДК 111.12 : 172.3 : 179.9 : 316.647.5

Anatoliy V. Furman, Olha Shayuk

TOLERANCE AS A SUBJECT OF ONTOPHENOMENOLOGICAL DISCOURSE

"…Без толерантності не може бути миру, а без миру неможливі розвиток і демократія."
(Декларація принципів толерантності [22, с. 3])

Актуальність проблематики дослідження. У житті світового співтовариства і в науковому осмисленні однією із найбільш значущих у форматі міжнародного, міжконфесійного та окультуреного спілкування є *проблема толерантності.* Остання стала своєрідним велінням часу в умовах багатосуперечливого глобалізованого світу, засадою вироблення найбільш прийнятних стратегії і тактики ведення міжнародних переговорів, налагодження внутрішньосуспільних і міжособистих відносин задля збереження миру та благополуччя. Ось чому цілком закономірно, що держави-члени Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури, які зібралися у Парижі на двадцять восьму сесію Генеральної конференції 16 листопада 1995 року, схвалили "Декларацію принципів толерантності" (див. *додаток*).

Отож, як вияв поваги до представників різних етносів, релігій і культур, толерантність постає неодмінною умовою виживання і розвитку сучасної цивілізації. У наш час, коли світ відчуває зростання агресії і поширення насильницьких способів розв'язання соціально-політичних, релігійних, етнічних та побутових проблем, цілком закономірним є створення *філософії толерантності* – особистісно і духовно зорієнтованої, – яка б обґрунтовувала іншу систему життєвих цінностей і пріоритетів. Вона передбачає готовність прийняти інших такими, які вони є насправді, і вимагає взаємодіяти з ними на основі діалогу, терпіння, взаємоповаги, порозуміння.

Сьогодні, крім того, всі події життя і всі феномени свідомості людей наскрізь пронизує проблема відмінностей. "Але індивідуальні відмінності між людьми, як зауважив у приватній розмові із ректором Тернопільського національного економічного університету *Андрієм Крисоватим* бл. *Любомир Гузар* (2014 р.), – це не гріх чи провина, а винагорода Всевишнього, наш і Його досвід пізнання світу в його правдивості і духовності". Саме міжетнічні та міжособистісні відмінності є, як не парадоксально, структуротворчим і водночас об'єднувальним фактором сучасного повсякдення так чи інакше згармонізованих глобалізаційними процесами суспільств. Тому ідея відмінностей і, відповідно, *канон толерантного ставлення* до них набувають не лише екзистенційного значення в допитливій свідомості та людському бутті, а й є своєрідними точками відліку *філософського методологування* в осмисленні того, яким шляхом рухатися до істини богонаступного (благодатного) співжиття людства на даному відрізку його цивілізаційного розвитку.

Усе це вимагає ґрунтовного міждисциплінарного, перш за все методологічного, дослід-

* Дослідження здійснене у рамках колективної теми "Теоретико-методологічні засади розвитку і формування соціальної толерантності" кафедри психології та соціальної роботи ТНЕУ, затвердженої УкрНТІ на 2014–18 роки (держреєстраційний номер 0114U0001086).

ження *толерантності* як *онтофеноменальної даності,* а відтак і прискіпливого рефлексування та інтеграції цієї даності у різних контекстах світоглядної, наукової, соціальної і власне психодуховної реальностей.

Стан філософського осмислення і наукової дослідженості проблеми. Сьогодні ідея толерантності активно обговорюється в державно-правовому, етико-філософському, політико-ідеологічному, психолого-педагогічному, соціологічному та інших аспектах. Водночас така багатоаспектність її буденного і наукового опрацювання зумовлює немало складнощів і суперечностей у розумінні цього *ковітального феномену:* з одного боку, вчені згідні, що толерантність є чеснотою, цінність якої важко заперечити, з іншого – не всі одностайні в думці про межі, ліміти, форми її вираження й узагалі має місце різноголосся в обґрунтуванні засновків, передумов, чинників та механізмів дії-перебігу цього суто спільно життєвого людського явища.

Суттєвий внесок у формування смислового поля феномену толерантності зробили філософи, у роботах яких вона співвідноситься із низкою інших феноменів і понять, серед яких найпомітнішими є особливий серединний душевний стрій (Аристотель), соціальна згуртованість (Платон), міра згоди (Г. Ляйбніц), віротерпимість (Дж. Локк), доброта (І. Кант), самобутність та усвідомлення рівноцінності всіх людей (М. Бердяєв та ін.). У сучасних філософських концепціях толерантність згадується у руслі проблем лібералізму, національної ідентичності та мультикультуралізму (М. Волцер). У рамках філософської концепції критичного раціоналізму введені підстави для визначення меж толерантності та сформульований *парадокс толерантності* (К. Поппер). Натомість у працях психологів наявні прямі та непрямі апеляції до *концепту толерантності,* обґрунтовані можливі контексти феноменології та закономірностей розвитку цієї інтегральної людської риси у ситуаціях спілкування, соціальної взаємодії, міжособистісних і міжгрупових стосунків, соціального пізнання, а також у груповій динаміці, конфліктах, ціннісних орієнтаціях, групових нормах, мотивації, організаційній культурі, менеджменті, масових і глобальних процесах, під час соціальної і культурної адаптації, інноваційних трансформацій і суспільних реформ.

Концепції та дефініції, наявні у психологічній літературі, доволі різноманітні. Так, толерантність у різних авторів визначається як: а) схвальна поведінка та відмова від нав'язування поглядів однієї людини іншій, б) прийняття домовленості про "правила гри", в) повага до інших поглядів, г) певна якість взаємодії, д) особливі міжсуб'єктні відносини, е) зниження сенситивності до об'єкта, є) психологічна стійкість, ж) система позитивних установок, з) сукупність індивідуальних якостей, і) система особистісних та групових цінностей; і) терпимість особистості до будь-якого тиску чи диктату зовні тощо.

Водночас здійснюються спроби визначити відмінності толерантності від таких близьких понять-уявлень, як *терпимість, конформність, довіра, доброта, вихованість, шляхетність, добропорядність, духовність* та ін. І все ж науковці не одностайні у рефлексивних уявленнях про сутність толерантності, у способах виокремлення її детермінант, чинників, структурних компонентів, видів, типів та емпіричних властивостей.

У будь-якому разі наведений калейдоскоп визначень того, що являє собою явище толерантності, і який зміст та обсяг поняття, що описує це явище, вказує на те, що комплексного аналізу та прискіпливого міждисциплінарного вивчення потребує толерантність і як явище-риса, і як категорія сучасного філософсько-наукового дискурсу.

Першою спробою саме такого – багатопредметного та міжнаукового – розв'язання цієї актуальної загальнолюдської проблеми став нещодавно запропонований одним з авторів проект комплексного фундаментального дослідження толерантності як потенційної основи нової державної ідеології, у центрі якої перебуває *ідея україно творення.* Навесні 2008 року, тогочасний віце-прем'єр-міністр України *Іван Васюник,* звертаючись до світового загалу української інтелігенції, зокрема сказав: "Український інтелігент відчуває Бога в серці, а не бачить його у стінах влади. Він ніколи не прагне влади та не йде на компроміс із власною совістю. Він і є справжньою владою, оскільки володіє духом нації та користується світовим інтелектом. Він самостійно організовує гуманітарну дію, оскільки, як ніхто інший, відчуває історичну сутність моменту та бачить перспективу нації. І головне – *найвищим покликанням української інтелігенції є священний акт україно творення.* Його сутність я бачу в самостійному й усвідомленому розвитку вищих духовних та інтелектуальних цінностей суспільства.

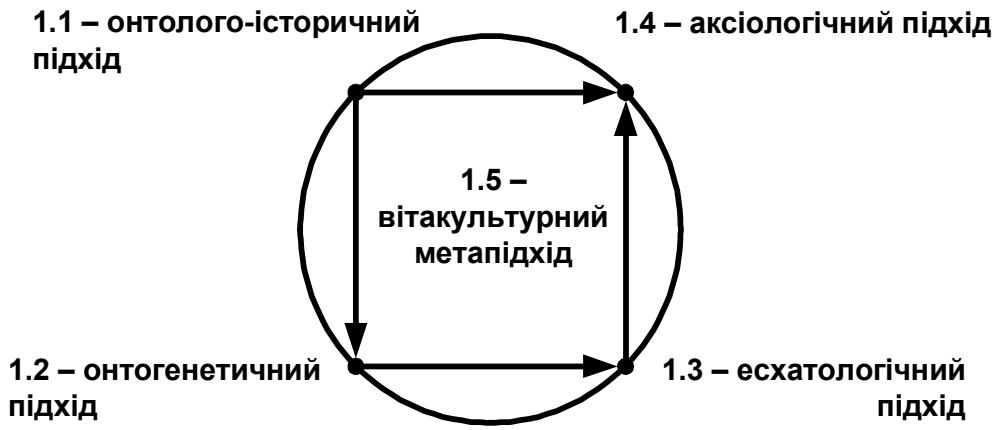

Рис. 1.
Онтолого-феноменологічний напрям та його підходи дослідження толерантності як соціокультурного явища

З цією метою ми повинні:

перше. Відродити справжню українськість, як благодатний ціннісний ґрунт для збереження та саморозвитку етносів і культур української землі. Лише такий врожай матиме реальну вартість у нинішньому світі;

друге. Гуманізувати всі сфери суспільного життя та державної політики. Інститути держави повинні мироточити благочинністю. Вони мають породжувати життя, а не сіяти смерть – моральну та фізичну" **[12, с. 7]**.

Мета дослідження. У рамках методологем і наукових параметрів нещодавно запропонованого комплексного проекту "Ґенеза толерантності: витоки, реалії та перспективи україно-творення" (А.В. Фурман **[51]**), аргументувати продуктивність розробки *онтолого-феноменологічного напряму дослідження толерантності як соціокультурного явища* у логіко-змістовому взаємодоповненні онтолого-історичного, онтогенетичного, есхатологічного, аксіологічного і вітакультурного підходів ***(рис. 1).***

Об'єктом дослідження є *толерантність як спосіб людського буття* і вітакультурні форми його оприявнення у життєдіяльності людства, націй, етносів, організацій, груп та окремих усуспільнених осіб.

Предмет вивчення становлять основні методологічні підходи до пізнання толерантності у форматі сучасного онтологічно і феноменологічно зорієнтованого філософського дискурсу.

Методологічний ресурс дослідження охоплює такий апарат рефлексивної мисленнєдіяльності:

– *онтологія, феноменологія і гносеологія* як взаємозалежні напрями розвитку філософської думки, кожний з яких вивчає буття, його категоріальні структури, особливості пізнавального процесу, а також розмаїття явищ і методів конституювання форм людської буттєвості у масовій та індивідуальній свідомості;

– *вітакультурна методологія* в авторському дослідницькому проекті, що охоплює об'єкт-мисленнєдіяльнісну сферу постання методології як шляху обґрунтування способів пізнання і творення взаємин Людини і Всесвіту **[57]**, її вісім засадничих концентрів **[60]** і специфічну парадигматику **[13; 52; 55; 58]**;

– концепти, принципи і нормативи *методологічного підходу* як сукупність способів і прийомів пізнання, проектування, здійснення і рефлексування дослідником власної мисленнєдіяльності за умов незмінності як змісту теоретизування, так і формату методів, форм, засобів та інструментів методологування;

– *методологічна концепція професійного методологування,* що розробляється одним з авторів із 2005 року **[53; 56; 61]**.

1. СУТНІСТЬ ОНТОЛОГО-ФЕНОМЕНОЛОГІЧНОГО НАПРЯМУ

Онтологія – базова сфера філософії, яка досліджує природу буття чи, більш вузько, природу феноменів, які допитливий людський розум прагне пізнати. А це означає, що онтологія, феноменологія та епістологія нероздільні між собою у сенсі оперування у їхньому світоглядному форматі інтерферентними ідеальними узмістовленнями. Фактично *феноменологія* як учення про явища (феномени) людського існування, їх виникнення, розвиток

і зникнення та їх сприйняття і витлумачення становить окремий сегмент чи проявлену конкретику об'єктивації *онтології* як учення про буття, або про те, що є насправді у безмежно складній і суперечливій природі земного людського життя.

Водночас *епістемологія* як учення про знання, його ґенезу, об'єктивування, функції й критерії істинності та *гносеологія* в цілому як учення про пізнання, тобто про те, як люди пізнають світ і самих себе та як отримують достовірні знання, невідривно пов'язані з онтологією, тому що особисте розуміння знання неабиякою мірою залежить саме від наших персональних уявлень про природу, сутність і формовияви того, що власне ми пізнаємо. Ось чому всі *методологічні підходи,* як і метапарадигми в гуманітаристиці [див. **55; 58**], явно чи неявно, усвідомлено чи неусвідомлено, аргументовано чи бездоказово, проте визначально, базуються на досягненнях у сфері пізнання людського буття, себто на інтелектуальних ресурсах онтологічного погляду на реальну дійсність [**70, с. 61**].

Згадані підходи розвиваються у форматі єдиного для всіх методологічного напряму, а саме *онтолого-феноменологічного,* в межах якого змістовно посилюються онтологічні основоположення шляхом їх утілення у сутнісному і ціннісному пізнанні морально-практичних обставин людського існування і циклічно цілісного людського буття взагалі.

Відтак дослідження толерантності у форматі зазначеного напряму дозволяє проаналізувати її у руслі найрізноманітніших інтерпретацій і фундувати як цінність сучасної культури, передусім як усвідомлену, осмислену і відповідальну життєву позицію, реалізація якої в кожній окремій ситуації має певний смисл і вимагає від суб'єкта толерування пошуку цього смислу і прийняття відповідального рішення. Закономірно, що вказаний напрям трактує толерантність як онтофеноменальну даність, тобто як соціопсихокультурне явище повсякденного суспільного життя людей, або як окремішню дійсність сучасного світу. Інакше кажучи, він витлумачує толерантність як таке уреальнення людського буття, що характеризується низкою позитивних екзистенційних моментів та феноменальних ознак, серед яких атрибутивними є терпимість, взаємоповага, порозуміння, довіра, внутрішня культура, тактовність, лояльність та ін.

1.1. Онтолого-історичний підхід: філогенетичні корені толерантності

Онтолого-історичний підхід до вивчення *феномену толерантності* є винятково важливим, зважаючи на те, що він допомагає відстежувати динаміку розвитку, становлення, філософського і наукового осмислення цього ковітального явища у форматі історії людства.

Як певний різновид суспільного й особистісного практикування толерантність має доволі довгу історію. Мовиться перш за все про толерантне ставлення до релігійних вірувань та етносів, що мало канонізоване місце у Римській та Османській імперіях. Як філософськи тематизоване поняття воно виникає у стоїків й означає мужнє перенесення фізичного страждання, викликів долі та ін. Соціально-етичного характеру проблематика толерантності набуває в Августина, котрий для поєднання церкви і християнської громади радить терпимо ставитися до грішних єдиновірців, юдеїв та повій, оскільки, на його думку, наслідки такого ставлення є меншим злом, аніж сама нетерпимість (див. [**1**]). Натомість Тома Аквінський, виокремлюючи три групи "невірувань": язичники, юдеї та єретики, вважає, що саме останні заслуговують більш сурового до себе ставлення, у той час коли перші і другі цілком допустимі [**11**]. На межі епох Середньовіччя і Ренесансу Микола Кузанський, як один з перших творців нового сучасного способу мислення, обстоює плюралізм та "узгодження" різних форм вираження релігійності, подолання міжконфесійних суперечок, хоча й вимагає дотримання певних ключових догм і канонів християнства, котре, на його переконання, є об'єднувальним елементом терпимості "єдиної релігії з різними обрядами" [**34**].

Гуманістичні дискусії про толерантність започатковуються Жаном Боденом. У творі "Розмова у семи ролях про секрети вищих істин", описуючи діалог між католиком, кальвіністом, лютеранином, мусульманином, юдеєм, епікурейцем та адептом так званої "природної релігії" (дотримання універсальних і природних моральних законів), він обстоює свободу совісті і релігійну стриманість, оскільки зазначає, що неможливо довести істинність того чи іншого віросповідання, а тому потрібно з повагою ставитися до кожної релігії [**8, с. 689–695**].

У XVII столітті центральною стає проблема *релігійної толерантності,* а відтак обґрунтування цього явища та межі його адекватного розуміння. Основоположними для тогочасних дискусій про толерантність стають роботи Б. Спінози, П. Бейля та Д. Локка. Скажімо, для Спінози ядро релігійної віри становлять чесноти справедливості та любові, а суддею в міжконфесійних суперечках є держава, котра має право визначати для всіх те, як потрібно витлумачувати справедливість. Водночас Бейль, полемізуючи з опонентами проти примусу до віри, використовує епістемологічні (об'єктивно неможливо вирішити питання віри) і нормативно-моральні (розум безпосередньо осягає вимоги моралі, роблячи їх незалежними від релігійних розбіжностей) аргументи. Це дозволяє надати толерантності універсального змісту, обмеженого тільки поведінкою нетолерантних конфесій. Проте в цей історичний час найвагоміший внесок у постійно триваючі дискусії про толерантність здійснили теоретизування Дж. Локка з державної і природничо-правової позицій. Він розділяє компетенції держави і церкви: перша має турбуватися про громадянські інтереси, а не про спасіння душі, а вибір віри – невід'ємне вільне право громадянина і його особиста справа. Толерантність держави до релігії обмежується тоді, коли остання ставить під сумнів авторитет держави і народну лояльність, а також у ситуації, якщо заперечення Бога порушує громадянський лад суспільства **[31, с. 190–192]**.

Новий важливий імпульс проблема толерантності отримує у XVIII столітті, коли посилюється тенденція до розуміння держави як секуляризованого інституту й відтак закріплюється відмінність між ролями громадянина і віруючого. Однією із фундаментальних свобод визнається *право особи на свободу віросповідання,* а толерантність розглядається як невід'ємний елемент вільного суспільства. При цьому йдеться не стільки про релігійну толерантність, скільки про толерантність у широкому культурному і соціальному смислових вимірах у контексті різних свобод – думки і слова, асоціацій і переконань, вибору і вчинення. З одного боку, толерантність визнається засадничою умовою вдосконалення суспільства, інтелектуального прогресу і розширення сфери знання, з іншого – вона конче потрібна для належного морального і розумового розвитку соціалізованого індивіда **[33, с. 21–26]**.

У XX столітті обговорення проблеми толерантності переноситься в площину політичної теорії, де вона отримує нове формулювання: у яких межах допустима толерантність стосовно тих політичних сил, які її заперечують? Так, у контексті політичної та політико-правової дискусії толерантність розглядається як *ознака демократії,* що передбачає ціннісний релятивізм, долучає гіперболізовані політичні амбіції і претензії на абсолютну цінність демократії. А це означає, що принцип демократії полягає в тому, що допускається існування політичних сил, які є конституційними супротивниками самої демократії як типу суспільного устрою.

Загалом в історії і сучасних дискусіях із піднятої проблематики виокремлюється низка основних стратегій обґрунтування *сутності толерантності,* що, власне, й визначають філософський аспект дослідження цієї проблематики. Так, серед сучасних софійно зорієнтованих системних та історичних розвідок виокремлюється оригінальна концепція Майкла Волцера, для котрого питання про толерантність є не проблемою обґрунтування, а завданням створення сприятливих соціально-політичних умов реалізації відповідної гуманної практики, тобто уреальнення історичних і політичних моделей життєдіяльності *толерантних режимів.* Найбільшою цінністю, безумовним благом, до якого звертається цей мислитель у своєму витлумаченні толерантності, є цінність мирного співіснування. Якісно характеризуючи різноманітні варіанти толерантності та їх розвиток, він звернув увагу на те, що терпимість уможливлює співіснування відмінностей, котрі, зі свого боку, зумовлюють потребу в терпимості. У праці "Про терпимість", висвітлюючи культурно-релігійні відмінності у способі життя людей, М. Волцер описав *п'ять* типів толерантності:

– *релігійна терпимість,* яка бере свій початок у XVI–XVII століттях і є не що інше, як відсторонено смиренне ставлення особи, групи, загалу до відмінностей заради збереження миру і спокою;

– *позиція пасивності,* розслабленості, милостивої байдужості до фізичних, соціальних, психологічних та інших відмінностей між людьми;

– своєрідний *моральний стоїцизм* – принципове визнання того, що "інші" мають такі ж само права як і "Ти", навіть якщо їхній метод користування цими правами не викликає схвалення;

– *відкритість у ставленні до інших,* допитливість, можливо, навіть повага, бажання прислухатися, навчатися і розвиватися у соціальній взаємодії з тими, хто не схожий на тебе;

– *захоплена підтримка відмінностей,* "схвалення естетичне, за якого відмінності сприймаються як культурна іпостась..., як розмаїття творінь Божих чи природи;... або схвалення функціональне, коли відмінності розглядаються (наприклад, ліберальними прихильниками мультикультуралізму) як невід'ємна умова розквіту людства" **[14, с. 25–26]**.

Звертаючись до історичних зразків політичних систем, що створюють умови для реалізації зазначених типів толерантності, М. Волцер виділив *п'ять* режимів її функціонування: 1) *багатонаціональні імперії,* де толерантність досягається шляхом підпорядкування всіх груп імперській бюрократії; 2) *міжнародна спільнота* – "найтолерантніша спільнота із усіх спільнот", оскільки будь-який міжнародний конфлікт вимагає значних жертв і ресурсів; 3) *консоціативні держави,* кожна з яких сутнісно є об'єднанням декількох національних держав зі спробою зберегти імперський спосіб співіснування без диктату бюрократії; 4) *національна держава* – найбільш поширена форма політичного режиму толерантності, у якій реалізація толерантності стосовно національно-релігійних меншин є надзавданням однієї, а не декількох груп; окрім того, терпимість тут спрямована не на групи, "а на їхніх членів, які вона здебільшого сприймає стереотипно, перш за все як громадян, а вже потім як членів тієї чи іншої меншості"; 5) *іммігрантські спільноти* (яскравий приклад – соціальна мапа США), коли особливої значущості набувають добровільні асоціації та громади.

Специфічним ризиком сучасного, постмодерністського суспільства М. Волцер вважає загрозу втрати культурного розмаїття, а тому, на його думку, потрібні такі толерантні режими функціонування держави, які б зміцнювали різні групи і, "можливо, навіть заохочували б громадян до однозначної самототожності з однією чи кількома групами" **[14, с. 34]**.

Оригінальний історичний підхід пропонує російський дослідник Л.В. Скворцов, який характеризує ознаки толерантності та її ефективність залежно від домінуючої – міфологічної, релігійної, секулярної чи наукової – суспільної свідомості [див. **40**]. У структурі міфологічної свідомості, стверджує він, виникають передумови абсолютної істини, її визнання знаходить відображення в реакції на поступ філософської думки, яка дає розумне тлумачення міфу. Процес такого тлумачення – це форма логічного і фактичного доказу. Незаперечне обґрунтування міфологічного уявлення й становить шлях до абсолютної істини. Міфологічна свідомість і філософія легко вживаються, і цей стан автор називає *прихованою,* або концептуально неосмисленою, *толерантністю.* Зазвичай суспільство терпимо ставиться до специфіки філософського мислення, оскільки останнє не руйнує образи міфологічної свідомості.

За монотеїстичної свідомості утверджується поняття *Абсолюту,* вищого і досконалого Буття як Деміурга всього сущого, його початку і кінця. Філософія слугує релігії, розвиток-поступ думки обмежується рамками основної догми. Утвердження отриманої через одкровення абсолютної істини робить толерантність логічно неможливою, оскільки у структурі абсолютної віри остання недосяжна принципово, адже вона руйнує цю абсолютність. Водночас зустріч абсолютних вірувань здатна породити небезпечний і непримиренний конфлікт. І це підтвердила історія: релігійні війни підготували легітимізацію толерантності і перетворили її у постійну рису життя суспільства.

У структурі *секулярної свідомості* на становлення толерантності впливає абсолютизація соціальної ролі певного історичного суб'єкта, якого вважають досконалим, історично вищим, універсальним. Власне цей ідеологічний постулат і породжує нетерпимість, а толерантність уреальнюється внаслідок визнання істинними універсальні принципи буття. На основі останніх уможливлюється повага до іншого, особистісне прийняття етнічних і національних особливостей та відмінностей у строкатих на переконання соціальних поглядах окремої спільності. Відтак толерантність за розвиненої секулярної свідомості – це наслідок високої духовної і моральної культури як особи, групи, так і етичного чи національного загалу.

Створення наукової картини світу як осереддя суспільної свідомості спричиняє критичне сприйняття ідеології і, як наслідок, звільнення масової свідомості від ідеологічного суб'єктивізму, хоча й не позбавленої стереотипів та ілюзій. Оскільки ментальність наукової спільноти передбачає аналіз реальних причин і наслідків у розуміннєвому вимірі природничих наук (причина – факт – наслі-

Рис. 2.
Ознаки толерантності залежно від рівня внутрішньої організації суспільної свідомості

док), то все, що перебуває за межами цього зв'язку, є продуктом уяви. Сутнісні аспекти самосвідомості в лоні такої спільної ментальності втрачають свою легітимність, оскільки породжені суб'єктивні уявлення (образи, мислехеми, когнітивні карти тощо) осідають у повсякденній практиці життя людини-громадянина. Сутнісно толерантність у сфері самосвідомості – це терпимість до уявлень, причому незалежно від їхніх практичних наслідків, а сама окультурена ментальність науковця не може бути терпима до таких уявлень, тому що підпорядковується лише силі об'єктивності, матеріальній дійсності речей і предметів, експериментально підтверджених фактів.

З іншого боку, наука має відкривати резерви прихованої сторони людської свідомості, до якої також відноситься той аспект толерантності, що визначає істинні механізми поведінки і вчинків людини. Вивільнення від абстрактних ідеалів розглядається як шлях до розуміння дійсних першоджерел поведінки та діяльності, включаючи і психічні відхилення. У результаті на сьогодні наявні суттєві зрушення у суспільній психокультурі, які знаходять відображення у сексуальній, інтелектуальній, гендерній, моральній та інших революціях.

Отже, залежно від рівня внутрішньої організації суспільної свідомості Л.В. Скворцов виділяє кілька *типів толерантності* [**40**]: прихована, як терпимість, культурна та у сфері наукової ментальності. Крім того, на наш погляд, своєрідним п'ятим елементом, тобто надзагальним, глобальним фактором за логікою типологізації є *психокультурна толерантність* [див. **39; 59**], що дає змогу побудувати окрему мислехему ***(рис. 2).***

До переваг пропонованої *типології толерантності* належить те, що вона, розглядаючи онтолого-історичний формат зміни толе-

рантності залежно від критерію "терпимості-нетерпимості" соціуму та від переважаючого типу суспільної свідомості, створює *філогенетичний профіль* поступу людства від неявних форм та буденних оприявнень толерантності до феноменально очевидних, окультурених, соціально інституціоналізованих, особистісно центрованих. У цьому сенсі особливий інтерес становлять як ґрунтовно опрацьовані типи толерування (культурний і науковий), так і той, котрий сьогодні теоретично окреслений та емпірично зафіксований – *самоактуалізаційний.* Саме він піднімає цілий пласт наукового матеріалу, котрий напрацьований за останніх півстоліття у гуманістичній філософії і психології **[16; 17]**, що потребує окремого дослідження.

Вищезазначене дає підстави висновувати, що *онтолого-історичний підхід* уможливлює обґрунтування кількох атрибутивних ознак феномену толерантності, які виявляються у його таких контекстах осмислення: важливий моральний принцип, взаємна повага, ділове співіснування, неагресивне протиставлення, шлях здолання суперництва, особисте, групове чи масове прийняття відмінностей між людьми.

1.2. Онтогенетичний підхід: становлення толерантності від народження людини до її смерті

Логіка досліджень й аналіз результатів значної кількості літературних джерел з обсяжної проблематики толерантності вказує на те, що терпимість є надважливою інтегральною характеристикою особистості, а її становлення підпорядковане загальним закономірностям психодуховного розвитку людини. Скажімо, дитина внутрішньо приймає як очевидність та поведінково освоює й механічно опрацьовує ті норми і цінності у ставленні до світу, які наявні у сімейному чи родинному колі. Звідси очевидно, що особливої вагомості у становленні власне *толерантної особистості* набувають соціокультурна ситуація розвитку дитини, зміна провідних типів її життєактивності, психічні новоутворення, у тому числі формоструктури свідомості, вікові кризи трьох, семи і чотирнадцяти років, зміст, характер та інтенсивність її спілкування з навколишніми, передовсім із рідними, близькими, знайомими та ін. У такий, природно невимушений і водночас культурно соціалізуючий, спосіб дитина, через канали наслідування, інтеріоризації, занурення й актуалізації власного набутого досвіду, привласнює не тільки мову, форми і стилі поведінки, вміння і навички діяльності та спілкування, а й *особистісні риси-якості,* котрі у синтергійному синтезуванні утворюють її індивідуальний психодуховний світ Я. І хоч кожна людина від народження проходить однакові вікові (типологічні) етапи психічного розвитку, але при цьому переживає, означує й осмислює їх суб'єктно індивідуально, через "власні самобутні внутрішні умови" (С.Л. Рубінштейн).

У кожній особистісній рисі-якості, котра з'являється у певному віці як підсумок постійної – інтеріоризаційно-екстеріоризаційної – актуалізації психодуховних ресурсів людини (задатків і здібностей, спрямованості і цілепокладання, емоцій і почуттів, інтуїції і волі тощо), вкорінено її глибинне ставлення до світу і до самої себе. Це ставлення може бути позитивним, пов'язаним із прогресивним розвитком особистості, і негативним, що викликає деградаційні зрушення у її становленні, регрес. Дитині і дорослій людині доводиться вибирати одне з двох полярних ставлень – довіру чи недовіру до світу, ініціативу чи пасивність, компетентність чи неповноцінність, рутинність чи креативність і т. ін. Коли вибір зроблено і позитивна якість закріплена, протилежний полюс ставлення продовжує відкрито існувати і може виявитися значно пізніше, коли доросла особа зіткнеться із серйозними життєвими труднощами, невдачами [див. **68–69**]. У будь-якому разі толерантність як набір психодуховних ознак тісно пов'язана з кризами розвитку особистості й знаходить своє вираження у зміні способу та характеру її взаємодії з навколишньою дійсністю. І хоча неможливо чітко визначити вік, конкретну точку відліку в часі життя індивіда, коли починає розвиватися та чи інша його суб'єктно-особистісна властивість, усе ж психічний розвиток – це безперервний поступовий процес, що датується моментом появи дитини на світ. А це означає, що чим раніше на ній центруються сприятливі соціокультурні впливи та уможливлюється благодатна дія умов середовища, тим органічніше для потенційної особистості і з меншими зусиллями вони приводять до бажаного результату.

Якщо розглядати особливості психічного й суто особистісного розвитку в онтогенезі у контексті постання толерантності, то є підстави виділити певні періоди її становлення, а також методи і засоби її програмного формування.

Очевидно, що вікові межі відповідного рівня розвитку толерантності є доволі умовними, тому вирішальне значення має критеріальне виокремлення онтогенетичних етапів її трансформації. Загалом науковці-психологи виділяють *п'ять етапів розвитку толерантності:* ранній (латентний), емпіричний, колективістський, кризовий і зрілий, зміна яких означає перехід зазначеної риси-якості на новий щабель зрілості перш за все системи психосоціальних установок на себе і на інших.

Латентний етап охоплює ранній немовлячо-дитячий період від народження до 1–2 років. Так, незважаючи на слабку сформованість когнітивної сфери дитини, він є базовим у зародженні толерантності. Примітно те, що передумови терпимості тут спочатку актуалізуються як адаптаційна спроможність малечі пристосуватися до різних впливів довкілля (у тому числі й фрустраційного характеру), що формує підґрунтя для утвердження толерантності як форми психосоціального ставлення. На думку дослідників, ще від народження діти виявляють відмінності у порогах толерантності, що першочергово пов'язано із задоволенням їхніх фізіологічних потреб та активацією вроджених задатків, темпераментальних спроможностей, ресурсів нервової системи тощо. Спеціалісти із раннього розвитку людини вважають, що частина дітей із самого початку мають занижений поріг толерантності і пов'язують це із більш низьким порогом нервово-психічної стійкості до зовнішніх подразників. Інакше кажучи, на даному етапі толерантність дитини буквально прирівнюється до *терпеливості,* до її стійкості стосовно стресогенного впливу зовнішніх факторів та її здатності витримувати стан вимушеного дискомфорту. Загалом формування особистої толерантності як форми стриманого психічного реагування на фрустраційні впливи у цей час у неї відбувається через механізм соціального опосередкування, у якому провідну роль закономірно відіграють представники найближчого оточення – батьки, бабусі та дідусі, брати і сестри, сусіди. Визначаючи для дитини пороги реагування на фрустраційний чинник, саме батьки, й першочергово мати, керують не тільки її поведінкою, а й емоційним самопочуттям, щоденно змінюючи вектор реагування з рефлекторного на психорегуляційний. У подальшому, з віком, природно відбувається поступове розширення кола осіб, які впливають на ступінь унаявленої реакції дитини на фрустраційні та стресові ситуації повсякдення.

На емпіричному етапі становлення толерантності дитина, отримуючи все більшу автономність активності і дій, усвідомлює себе джерелом волі (починаючи із трьох-чотирьох років), усе більш самоорганізовано здійснює саморегуляцію власних потреб і бажань. Визначаючи цей етап як споглядальний чи емпіричний, укажемо на його важливе досягнення: дитина починає осягати межі не тільки своєї, але й чужої терпимості дослідницько-пошуковим шляхом. Вона, звісно, на своєму обмеженому рівні долучається до процесу соціального експериментування, визначаючи межі доступного їй емоційно-вольового регулювання своєї і чужої поведінки. Аналізуючи вікові кризи даного періоду, виокремимо основне завдання подальшого розвитку толерантності – формування умінь, навичків і компетенцій позитивного спілкування, соціально прийнятних форм відособлення себе від оточуючих, що уможливлюється за умови появи ознак особистісної рефлексії на інших і саморефлексії. На даному етапі дитина починає все більше підпорядковувати своє Я волі інших, причому часто не волі персоніфікованій, а груповій, соціальній. І цю здатність також закладає сім'я, тому що саме батьки спільно формують перші правила соціального співжиття для нащадка чи нащадків. У народній педагогіці культур колективістського типу мати, забороняючи дитині будь-що, посилається на авторитет батька. У такий спосіб вона протиставляє індивідуальній волі дитини волю сім'ї як соціальної групи. Поступово це коло обмежень розширюється завдяки її входженню до інших груп – родичів, однолітків, педагогів.

Колективістський етап формування толерантності вказує на нову віху входження юної особи у систему соціальних відносин – колективу класу, школи, неформальної вуличної групи, футбольної команди тощо. Якщо основною референтною групою до цього віку для дитини була сім'я, у якій терпимість до неї та її особиста терпимість визначалися головно системою стосунків з батьками і найближчими родичами, то на даному етапі вона стикається з потребою підчиняти свої потреби і бажання волі зовнішньої, позасімейної групи, соціальні настановлення якої часто не співпадають із родинними установками і цінностями. До соціально-психологічних механізмів, які впливають на розвиток толерантності особистості, тут слушно віднести конформізм як внутрішню

піддатливість стороннім впливам та вимогам. Тому й індивідуальна толерантність у цей віковий період переважно формується під дією зразків і норм, наявних на рівні групової свідомості і групового сприйняття локалізованого світу.

Найбільш сприятливим для формування толерантності вважається підлітковий період життя (Л.С. Виготський, Е. Еріксон, В.І. Слободчиков та ін.), що прискорено розвиває колективістську свідомість особистості. Проте, на думку В.О. Паніної, особливості юнацького віку дають не менш значущі можливості для розвитку зазначеної риси-якості **[36]**. І це природно, адже юність – це пора інтенсивного становлення ціннісних орієнтацій, самісних установок, світоглядних принципів, визріванням власних морально-етичних імперативів, що спричиняє кризовість соціальної ситуації розвитку особистості, котра знаходить внутрішнє відлуння у суперечливому перебігу процесів осмислення і прийняття нею суспільних канонів толерантності. До того ж у даному віці завершується формування основних властивостей характеру та особливостей особистості. Характерологічні якості та особистісні риси утворюють онтогенетичне підґрунтя толерантності, починаючи формуватися з атитюдів у дошкільному віці, концентруються й оформляються на рівні цінностей саме в юнацькому віці, коли їх, власне, і потрібно закріплювати – інтелектуально, соціально, вчинково, рефлексивно **[25; 36]**.

У представників даної вікової категорії також відбуваються кардинальні зміни з відчуттям дорослості: юнаки і юнки стають розуміннєво глибшими й інтелектуально гострішими, прагнуть самопізнання, самоутвердження, самовираження, бажають визнання їхньої оригінальності, права виділятися із загалу. Їх основними новоутвореннями є соціальна зрілість, пізнавальна самостійність, відшукання сенсу і стилю життя, становлення особистісно-професійної позиції. До прикладу, аналіз психолого-педагогічних досліджень юні віком від 15 до 20 років показав, що домінантною у розвитку їхньої *персональної толерантності* є міжособистісна комунікація на рівні рефлексії і самосвідомості, що особливо важливо під час навчання у ВНЗ.

Така особливість студентства, як однорідність вікового складу (відмінність здебільшого становить не більше п'яти років), спричинює схожість інтересів, цілей, психологічних особливостей, що сприяє згуртованості, колективності дій і вчинків. Спільність інтересів і потреб у студентської молоді є основою формування особливої, соціально зорієнтованої групової самосвідомості, привласнення моральних норм і прийняття духовних цінностей, обстоювання єдиного етикету. Все це, як зауважував свого часу І.С. Кон, "посилюється віковою однорідністю, якої здебільшого не вистачає іншим соціально-психологічним групам" **[29, с. 55]**.

Отже, найбільш сенситивними періодами у розвитку толерантності є підлітковий та юнацький вікові етапи життєвого шляху особистості, коли відбувається усвідомлення нею власного внутрішнього світу, в результаті чого формуються уявлення про власне Я, цілісно постають персоналізація та індивідуація, опрацьовується система цінностей і ціннісних орієнтацій, закладається вартісне підґрунтя соціальної взаємодії, діалогічні стосунки з навколишнім довкіллям, удіяльнюється певний спосіб життя. При цьому важливою умовою становлення і розвитку толерантності молодої людини, на думку вчених, є розподіл соціального світу за параметром "свій" і "чужий", що має глибокі психологічні, соціетальні та історично-культурні корені. Саме вчені-антропологи виокремлюють цей процес як базовий в історичному становленні конкретного етнонаціонального соціуму. Водночас у сучасної дорослої людини цей параметр свідомості і самосвідомості має більш широке семантичне поле, що вказує на доцільність розгляду толерантності як сутнісної особистісно-інтегративної риси на унагальнену потребу детального вивчення її розвиткового функціонування протягом усього онтогенезу особистості.

У цьому аналітичному висвітленні дорослість – це період продовження розвитку особистості та досягнення розквіту її потенцій і можливостей. Саме у цей період вона досягає розуміння відповідальності як за власне життя, власні рішення, дії та вчинки, так і за долю близьких людей, справи, колективу, Батьківщини. Доросла людина постає перед потребою вирішувати безліч складних соціальних завдань, долати повсякденні випробування, переживати втрати, колізії професійної кар'єри та особистого життя, які часто є вельми болісними, але без яких неможливо уявити її подальший розвиток. Важливим показником дорослішання є *зрілість* людини, яку психологи різних парадигмальних таборів тлумачать по-

різному. З. Фройд вважає, що зріле ставлення до життя – це здатність любити та працювати, а зріла особистість багатогранна, їй властиві активність у вирішенні життєвих проблем і здатність докладати зусилля, напружуватися, вміння трудитися, відтерміновувати задоволення, а також сформована відповідальність у соціальних та сексуальних стосунках, турбота про навколишніх і спроможність надавати соціальну допомогу іншим [45]. А.О. Реан вирізняє такі компоненти зрілості: відповідальність, толерантність (терпимість), здатність до саморозвитку, конструктивне мислення і гуманне ставлення до світу, що визначають позитивний погляд особистості на світ [38].

А. Адлер свого часу наголошував, що зріла людина сприймає три основні життєві теми, а саме роботу, дружбу та любов – як соціальні проблеми. Вона усвідомлює, що розв'язання цих життєвих завдань потребує співпраці, особистої мужності й готовності вкладати власний внесок у благополуччя інших людей. Відтак альтруїзм, людяність, прагнення до співпраці, почуття власної гідності і спроможність до творчості – основні властивості-риси зрілої особистості [2]. Натомість Е. Фромм пов'язував зрілість із продуктивним типом особистості, тобто незалежним, чесним, спокійним, творчим, здатним на суспільно корисні вчинки. Під "продуктивною" активністю він розумів таку удієвлену психодуховну енергетику особистості, коли досягається повноцінний прояв її потенцій, досягається єдність Я і діяльності, що виявляється у здатності особи до логічного мислення, до любові та праці, причому без самообману, та в особистісній екзистенції любити все живе, котра ґрунтується на піклуванні, повазі, знанні та відповідальності. Примітно, що це така відповідальність, яка не нав'язана ззовні як обов'язок, а це власна відповідь людини на звернене до неї прохання, котре вона відчуває як власне піклування. Отож бути відповідальним – значить бути вільним і готовим відповісти [46].

У розвитку особистості дорослого спостерігаються два ключові вектори психодуховного вдосконалення: з одного боку, це зростання особистісної автономності людини, її свободи, можливості реалізуватися, й відтак і більший горизонт виявлення творчого ставлення до дійсності та власного життєвого шляху, а з іншого – усистемнення соціальної інтегрованості, самоприйняття соціальної відповідальності, збагачення форм і засобів інтерактивної взаємодії і продуктивного спілкування.

Отже, толерантність розуміється як невід'ємна характеристика (показник) професіоналізму та зрілості особистості, а найважливішим внутрішнім чинником, котрий забезпечує прояв чи відсутність терпимості в даний віковий період, є її ціннісно-смислова сфера та її індивідуально своєрідна функціональна організація, здійснювана на опрацьованому особою значеннєво-смисловому матеріалі власної свідомості. У цьому сегменті теоретизування не тільки перспективним видається подальший розвиток такого напряму, як *аксіопсихологія толерантності,* а й евристичною є запропонована З.С. Карпенко концептуальна модель *ціннісної свідомості* особистості, що охоплює п'ятиступеневу ієрархію її духовних устремлінь: "предиспозиції "передчуваю", зорієнтованої на вітальність як цінність інстинктивної активності людського індивіда; диспозиції "треба", налаштованої на цінності істини, справедливості і користі, які досягаються в пізнавальній, комунікативній і практико-перетворювальній діяльностях; диспозиції "мушу", яка забезпечує функціонування індивіда в групі й зорієнтована на добро як основу моральної за змістом і сумісної за формою діяльності; диспозиції "буду", котра стверджує суспільну вартість індивідуальної творчої діяльності з її орієнтацією на прекрасне; супердиспозиції "приймаю", яка вказує на верховне устремління людської екзистенції – загальне благо – і досягається у відданості справі життя, служінні" [28, с. 60]. Очевидно, що чим вищого щаблю ціннісно-екзистенційних устремлінь та духовного саморозгортання досягає людина, тим всеохватнішою є її внутрішня толерантність до світу, соціуму і самої себе. Причому вершинна есхатологічна смислова диспозиція "приймаю", котра засвідчує як звершений факт розототожнення із самістю у переживанні особою космічної всеєдності, так і здійснений перехід від передчуттів і домагань щодо свого покликання, місії, життєвого шляху до їх раціогуманістичного осмислення, свідомого ціннісного полівмотивування, мислевчинково удіяльнює фінальну мету самопоступу особи за канонами людської досконалості і Богонаступності. В будь-якому разі на цьому рівні благодатного життєвого екзистенціювання толерантність особистості співмірна із повнотою її духовного буття-самотворення, основним показником якого є рекурсивний

розвій максимально розширеної ціннісно-смислової свідомості.

Завершальним акордом людського життя є пізній дорослий вік, або геронтогенез, який через його значну тривалість додатково розподіляється на окремі фази. Доречність цього розподілу визначається й значною диференціацією представників цього періоду – люди похилого віку дуже відрізняються своїми рисами характеру та поведінкою. Одні, старіючи і втрачаючи фізичні сили, можуть зберігати здатність прогресивно розвиватися як особистості, інші ж переживають застій у психодуховному становленні, що головно спричинений зацикленістю та несприйняттям подальших власних вікових змін. Утворюється психологічне "одубіння", або, за визначенням Е. Еріксона, особистісна стагнація. А тому, на думку вченого, головним завданням психіки у цьому віці є підтримка ідентичності **[69]**. Внаслідок тих змін, які відбуваються з людиною похилого віку, вона переймається проблемою збереження власної сутності, значимості та особистісної цінності. Тому першочергово від *збалансування цілісності Я-концепції* як осереддєвого результату тривалого процесу особистісного розвитку залежить відкритість новому досвіду та змінам у житті, а відтак і персональна толерантність літніх людей **[19; 20, с. 239–300]**.

1.3. Есхатологічний підхід: толерантність на краю віку

Есхатологічний дискурс традиційно розкривається як усвідомлення людиною кінця історії в духовному просторі сучасності та пов'язується не стільки з темами покарання чи загибелі людства, скільки із соціальною, екзистенційною і творчою пластами самоактивності особистості як засадничими чинниками істинно есхатологічного світосприйняття.

Есхатологія (грецьк. έσχατον – "кінець") – вчення, що охоплює систему поглядів і вірувань про кінець світу, а також про долю людства і Всесвіту. Есхатологічні уявлення присутні в багатьох світових релігійно-філософських і світоглядних системах. Скажімо, іудаїзм, християнство та іслам мають власні есхатологічні концепції, зосереджені навколо тематизму **"страшного суду".** Звідси зрозуміло, що одним з найпотужніших напрямів є *релігійна есхатологія.*

Ідея про людину, яка саморозвивається, самовдосконалюється і долає свою природну обмеженість, відображена в антропологічному вченні М.Ф. Федорова: "Людина є істота, яка народжується і самотвориться" **[44, с. 196–197]**. Тому, на думку філософа, існує два першопочатки природи homo sapiens: це її незавершеність, яка вимагає креативності, творчої праці, та активно-діяльнісна спрямованість характеру її сутності, адже "людина – істота переважно діяльна" [Там само]. Причому ця вособистіснена активність випливає із постулатів християнської антропології: перше і головне полягає в тому, що Бог творить і вдосконалює людину через неї саму, починаючи вже від першого акту її самодіяльності, коли вона приймає вертикальне положення. "Творець творив людину через неї саму". А це означає, що реалізація її активно-творчої природи постає як антропологічний ідеал й одночасно як умова здійснення її головного призначення – буттєвої гармонізації світу і людської природи, а її образ першочергово розкривається в есхатологічній перспективі, тобто в контексті подолання історії і виходу за її межі. Отож перехід на якісно вищий і досконаліший онтологічний рівень існування для людства, на переконання мислителя, можливий лише за умови морально спрямованої спільної праці і творчості, спільної справи. І саме ця ідея спільності уможливлює поступ людства до високих цілей задля отримання ним вічного життя.

Пасивне очікування кінця світу суперечить свободі і самоповазі людини. Така ідея глибоко і детально розглянута в концепції активно-творчого есхатологізму М.О. Бердяєва. "Пасивне розуміння Апокаліпсису як пережиття кінця віку і суду як заперечення всякого значення людини та її творчості для власне настання такого підсумку є виявом рабства людини, її пригніченості. Цьому протистоїть активне розуміння Апокаліпсису. Скінченність світу є справа Боголюбська, до неї входить активність і творчість людини, котра не тільки переживає його, але й готує його прихід. Кінець віку – це не тільки руйнування світу і суд, але водночас просвітлення і перетворення світу, ніби продовження його творення, входження в новий еон. Творчий акт людини потрібен для приходу Царства Божого, він потрібен Богу, і Бог очікує його…отож есхатологізм має бути активним і творчим" **[6, с. 554]**. На думку філософа, всякий "дійсно моральний, дійсно духовний, дійсно творчий акт є акт есхатологічний, він завершує цей світ і починає інший, новий вік… Всілякий

справді творчий акт – це настання кінця віку, це перехід у царство свободи, вихід із зачарованого світу" **[5, с. 12]**.

В аналітичному форматі таким чином осмисленого есхатологічного підходу толерантність розглядається як особливий стан духовного життя, у якому людина виражає саму себе. Вона робить це через свободу пошуку, вільне волевиявлення, екзистенцію спонтанності, вірування, любові, творчості. Людина, на переконання М.О. Бердяєва, повинна виправдовуватися перед Богом не через постійне покаяння у своїх гріхах, а через творче перетворення світу. Вона – головна дійова особа майбутньої історії світу, яка реалізує своє призначення в космічному масштабі. У цьому сенсі терпимість "не є байдужжя до добра і зла; терпимість – це чеснота свободолюбства і людинолюбства, бережливе ставлення до людських душ і до їхнього життєвого шляху, завжди складного і гризотного" **[6а, с. 152]**.

Тематика кінця віку та останньої людини розвинута у футурологічних працях Френсіса Фукуями [див. **48–49**]. Зокрема, він стверджує, що розповсюдження у світі ліберальної демократії західного взірця свідчить про кінцеву точку соціокультурної еволюції людства і формування завершальної форми правління. На його думку, кінець історії – це не її завершення як низки подій, а кінець віку ідеологічних протистоянь, глобальних революцій і війн, а разом з ними і вінець мистецтва і філософії. "Те, чому ми, очевидно, є свідками, – пише Ф. Фукуяма, – не просто завершення холодній війні в черговій повоєнній історії, але кінець історії як такої, закінчення ідеологічної еволюції людства й універсалізації західної ліберальної демократії як підсумкової форми правління" **[49, с. 135]**. Мовиться про універсальний світовий лад, який супроводжується зняттям національної диференціації, набуттям нової наднаціональної тотальності й позанаціональної ідентичності. Універсальна та однорідна держава могла б стати останнім етапом історії людства, завершенням політичної диференціації та утвердженням надполітичної тотальності, заснованої на загальноприйнятих принципах толерантності. Відтак кінець історії, за Фукуямою, хоча й увінчаний тріумфом терпимості, усе ж одночасно рівнозначний зникненню культурної диференціації між етносами, народами, націями.

Натомість Семюель Хантінгтон, критикуючи концепцію Фукуями, розвиває ідею "зіткнення цивілізацій", яка описує динаміку сучасних міжнародних відносин крізь оптику конфліктів на цивілізаційній основі. Ідея цивілізаційного конфлікту як домінуючого фактору світової історії використовується автором в контексті завершення еволюції глобальних протистоянь у сучасному світі. Отож взаємодія різних цивілізацій сьогодні не створює загальнолюдської культури, і не є подоланням культурної диференціації, а, навпаки, саме фактори культурного характеру постають першоджерелами майбутніх конфліктів, руйнуючи усталені засади толерантного людського співжиття **[64]**.

Специфічну інтерпретацію есхатологічна проблематика отримала у представників постмодерну, які відмовляються від класичного розуміння історії як розумного, закономірного і лінійного процесу й акцентують увагу на багатовимірності і фрагментарності перебігу історичної подієвості. Криза історичності як постмодерністський варіант "кінця історії" трактується як зникнення історичного плану особистості, втрата суб'єктом здатності до темпоральної самоорганізації, до узгодження свого сьогодення із минулим та майбутнім. Відтак "кінець історії" набуває специфічної інтерпретації фіналізму, який означає зникнення історії і всієї темпоральної організації культури як результат і наслідок "смерті" індивідуального суб'єкта. Постмодерністи чітко вимальовують "негативну антропологію", що характеризується "стиранням" людини, її зникненням **[35]**. У такий спосіб і проблема толерантності не розв'язується, а знімається у Гегелівському розумінні. Мішель Фуко з цього приводу в 1966 році писав таке: "У всякому разі ясно одне: людина не є ні найдавнішою, ані найпостійнішою з проблем, що виникали перед людським пізнанням. Взявши відносно короткий часовий відрізок й обмежений географічний горизонт – європейську культуру з початку XVI століття, – можна бути впевненим, що людина в ній – винахід недавній. Зовсім не навколо нього і його таємниць здавна навпомацки нишпорило пізнання. Серед усіх змін, яким піддалося знання речей та порядку, знання тотожностей, відмінностей, ознак, еквівалентів, слів, – коротше, серед усіх епізодів цієї глибинної історії Тотожного лише один, який розпочався півтора століття тому і, можливо, скоро завершується, дозволив з'явитися образу людини. І це було не позбавленням від давнього занепокоєння, чи не виходом з тисячолітньої турботи до ясності

усвідомлення, не підступом до об'єктивності того, що так довго було надбанням віри чи філософії, – це було результатом зміни фундаментальних диспозицій знання. Людина, як безпроблемно показує археологія нашої думки, – це винахід недавній. І кінець його, імовірно, недалекий. Якщо ці диспозиції зникнуть так само, як вони колись з'явилися, якщо яканебудь подія, можливість котрої ми можемо лише передчувати, не знаючи поки ні її вигляду, ні того, що вона в собі таїть, зруйнує їх, як зруйнована була під завісу XVIII століття основа класичного мислення, тоді – можна поручитися – людина зникне, як зникає обличчя, намальоване на прибережному піску" **[47, с. 403]**.

С.Б. Кримський вказує на умовність хронологічного датування історії як процесуальночасового розкриття людської присутності у світі й висвітлює проблематику співвідношення часу і вічності, історії та метаісторії у філософській літературі **[30, с. 67–88, 318–333]**, зауважуючи, що "селекція плинного та завжди цінного, марно та інваріантно становить зміст метаісторії з притаманним їй екзистенційним часом, що визначається аксіологією, значимістю подій" та предметною основою, що характеризується архетипами як первісними зразками, вихідними формами буття, позачасовими прадавніми формулами, у які вкладається життя, що усвідомлює себе й намагається знову набути колись запрограмованих ознак-властивостей [Там само, **с. 85, 87**]. Але, як не парадоксально, констатує цей відомий український філософ у статті 1994 року, "певні злами в активізації сил Духу, Долі та Свободи в історії з різних причин (чи то внаслідок збігу обставин, чи то в результаті хвилеподібності історичної творчості) більш-менш чітко збігаються з чергуванням тисячоліть людської цивілізації. Якщо початок I тисячоліття всесвітньої історії пройшов під знаком чекання Месії, якщо початок II знаменувався есхатологічними пророцтвами кінця світу, то переддень III тисячоліття усвідомлюється здебільшого як кінець історії" [Там само, **с. 68**].

Загалом існує декілька версій есхатологічного дискурсу сучасності: біологічно-антропологічна, котра обстоює світоглядні уявлення про зникнення людини як виду (омніцид), соціальна – про розпад соціальної реальності, загибель соціальності, культурна – про загибель культури і духовної сфери середовища шляхом розповсюдження американізованої масової культури. У будь-якому разі розуміння есхатології у смисловому полі, ширшому аніж власне релігійна есхатологічна традиція, пов'язане з осмисленням людиною морально-смисложиттєвої проблематики, що створює підґрунтя і смиренності, і покірності, і терпимості, і люб'язності, і власне толерантності. У цьому контексті філософування Ч. Тейлор ставить низку питань саморефлексивного характеру: "Як я розумію підстави своєї власної гідності?", "Яким життям варто жити?", "Яке життя може здійснити те, що обіцяють мої особливі здібності?", "Які вимоги покладають на мене мої обдарування?", "В чому полягає багате й змістовне життя, на противагу життю, сповненому клопотів про другорядні речі чи дрібниці?", "Що надає моєму життю сенс?", "Що уможливлює моє самоздійснення?" Усі ці питання вимагають чітко визначеної оцінки, відмінності правильного від неправильного, кращого від гіршого, вищого від нижчого; причому вказані відмінності не спричиняються нашими бажаннями, схильностями та вибором, а є незалежними від них і створюють критерії, згідно з якими і бажання, і схильності, й вибір можна оцінювати **[43]**. У такий спосіб задається своєрідний онтофеноменальний коридор гідного людини, перш за все гуманного і толерантного, суспільного життя.

Ще одним підтвердженням проблематичності самого шляху до всюдисущої *соціальної толерантності* є оригінальна за набором ідей та ємна за обсягом праця відомого французького філософа Жана Бодрійара "У сутінках мовчазної більшості, або Кінець соціального" (1982), у якій він детально доводить наївність соціальної і соціалістичної думки у розумінні та витлумаченні соціального **[9]**. Так, мовчазна більшість, якою є маса, висновує цей мислитель, по-перше, засліплена грою символів і поневолена стереотипами, "…вона сприймає все, лише б це виявилося видовищним"; по-друге, її внутрішню нужденність становить "робота із поглинання і знищення культури, знання, влади, соціального"; по-третє, вона "більшу частину часу перебуває у стані неконтрольованого страху чи непевної тривоги, по цей або по той бік розважливості"; по-четверте, всі людські маси "зорієнтовані не на вищі цілі"; по-п'яте, вони "обходяться без істини і без мотиву, …не потребують ні свідомості, ані несвідомого"; по-шосте, ні на хвилину не стають "свідомими учасниками політичного чи історичного процесу"; звідси їх безформність, позасферність стосовно смислу та абсолютна безвідповідальність, хоча своїм приватним

життям чинять "активний опір політичній маніпуляції" [Там само, **с. 14–16, 19, 36, 46, 47**]. Отож, "будь-яка революційна надія, будь-яка віра в соціальне і в соціальні зміни так і залишається надією і вірою винятково з однієї причини: маси відходять, найнеосяжнішим чином відхиляються від ідеалів…" [Там само, **с. 20**]. Такий есхатологічний вирок соціальному закономірно примітивізує і схоластизує сутність толерантності як онтофеноменальної даності.

Якщо релігійна есхатологія пов'язана з питанням про спасенність, то есхатологія у ширшому значенні, звернена до питання про правильність життєвого поступу особистості. Буття людини, будучи ціннісно й нормативно зорієнтованим, закономірно приводить людину до постановки не лише ситуативних моральних питань про те, як вона має вчиняти у тій чи іншій ситуації, але й до питань, що вимагають моральної оцінки всього свого життєвого шляху і його загальної вчинкової спрямованості. Власне мовиться про їх дві форми: першу становить *відносне питання* про *міру* причетності людини до морального добра, другу – *абсолютне питання* про те, чи спрямоване її життя у *напрямку* до добродійства. І саме у цьому діапазоні особистої причетності людини до творення добра у різних його формах найповніше виявляється її толерантність як спосіб життя, а відтак і самовизначення перед Богом і майбутнім, котре стосується радше спрямованості усіх діянь і повсякденних справ під внутрішнім моральним проводом добропорядності.

Отже, есхатологічний момент присутній у будь-якому світогляді, який намагається осмислити буття людини як істоти, котра визначає свою позицію у просторі моральних і смисложиттєвих проблемних питань, центрованих на пошуку власного шляху до спасення. Це засадниче передбачає високу толерантність особистості у межах прийнятого й обстоювання способом свого життя прийнятого світобачення. Водночас ця сама особистість є нетолерантною до будь-якого іншого світогляду, який вона не сповідує, адже свято вірить у свій шлях до спасіння і робить усе можливе для його втілення у буденність.

1.4. Аксіологічний підхід: від культури корисності – до культури злагоди та гідності

Одним із засадничих методологічних орієнтирів на сьогодні і водночас найбільш поширеним у пізнанні онтофеноменальної даності толерантності, на наш погляд, є *аксіологічний.* І це цілком логічно, адже толерантність в усі часи вважалась однією з базових цінностей суспільства й приймалася за основу організації та розвитку людських контактів і взаємодій на різних рівнях. Однак, відстежуючи процес становлення толерантності, дослідники відзначають, що раніше, а саме в епоху Середньовіччя, вона була радше інструментом запобігання конфліктів, а не "цінністю у собі". Перехід від інструментального до власне ціннісного її розуміння відбувся в епоху Реформації [див. **65**]. Цьому сприяли зміни у світоглядній парадигматиці того часу, а саме поворот у розумінні взаємин між людиною та соціумом і різними соціальними групами, які спричинили постановку проблеми індивідуальності та невідчужуваності права на життя і підтримали пошук кожною людиною власного шляху до істини, як і права на помилку. Цей світоглядний поворот пізніше – через кілька століть – став підставою загального схвалення всіма країнами світу першої офіційної декларації принципів толерантності, прийнятих ЮНЕСКО 16 листопада 1995 року *(див. додаток,* **[23]***).*

Нині ціннісний підхід до толерантності головно визначається спрямуванням глобального розвитку в напрямку переходу від культури насильства, корисності до культури миру та злагоди. Він цілком природно передбачає утвердження в міжнародному співтоваристві принципово нової світоглядної парадигми. "Толерантність як цінність базується не на протистоянні, а на співіснуванні з іншим, не на запереченні, а на визнанні іншого, не на покірній терпеливості до насильства, а на його подоланні" **[26, с. 178]**. Якби не було толерантності як універсальної норми співіснування та соціальної інтеграції, то хвилі нетерпимості, агресії, насилля, ксенофобії, тероризму, расизму, антисемітизму, геноциду стерли б будь-які етнонаціональні та міжособистісні відмінності між людьми. Тому толерантність – "це єдність у різноманітті… Це означає, що кожен може дотримуватися своїх переконань і визнає таке саме право за іншими. Це означає визнання того, що люди від природи своєї відрізняються зовнішнім виглядом, становищем, мовою, поведінкою і мають право жити в мирі та зберігати свою індивідуальність. Це також означає, що погляди однієї людини не можуть бути нав'язані іншим" **[22, с. 3]**.

Відомий російський психолог О.Г. Асмолов небезпідставно розмежовує всі культури на два

типи – корисності та гідності. В культурах корисності людина – це річ, визначена за її функціями, це деперсоналізований гвинтик потужної (державної, класово-олігархічної тощо) машини. Її головна характеристика – знеособлювання, девальвація цінності людської особистості. У таких культурах намагаються позбутися – як це було в окремих племенах Південної Африки – від літніх, котрих виводили в пустелю, від дітей, які народилися з відхиленнями, – їх у Спарті скидали зі скали, від інодумців (дисидентів, маргіналів, адептів віри та ін.) – саме для них у Радянському Союзі була створена ціла система примусового перевиховання – концентраційні табори, психлікарні, суворі дисциплінарні умови праці і життя на "свободі". В культурах гідності, навпаки, більшість не може вирішувати долю особистості, котра поціновується понад усе. Тому в кожного громадянина там свій самобутній голос, свої переконання, світобачення і власний життєвий шлях розвитку. І це закономірно, адже в таких культурах у повсякденні переважає добре задіяний механізм підтримки варіативності, інакшості, різноманіття, норми толерантності. Якщо культури корисності живуть за законами виживання і прагнення до рівноважного одноманіття, то культури гідності – за канонами соціального порозуміння і взаємоповаги, де кожна людина перебуває у пошуках осмисленого буття, віднаходить й у полідіалозі зі світом максимально повно реалізує сенс свого життя [див. **3; 4**].

Водночас важливо те, що Олександр Асмолов не просто схарактеризовує обидві культурні моделі життєдіяльності тих і тих соціумів та діагностує невтішні симптоми сучасного російського суспільства до конфліктності, розлюднення, убезособистіснення, варваризації, а й безпосередньо пов'язує їх повсякдення з відповідною парадигматикою, котра світоглядно узмістовлює два названих полюси окультуреної суспільної свідомості. У першому випадку, за панування культури корисності, мовиться про *парадигматику конфліктності,* класової та міжнаціональної боротьби, квінтесенцію якої становить ідеологія ненависті, що ґрунтується на трьох китах: а) філософії і практиках фундаменталізму як закритого суспільства, яке повинно бути гомогенним й однорідним, б) психології фанатизму і в) технології тероризму, що у примітивний спосіб "вирішує" всі проблеми – обкрадає людську самоповагу, а часто й руйнує чи навіть знищує саме життя. У другому випадку, за розквіту культури гідності, у дітей та юні змалку плекається мистецтво спілкування і співпраці з іншими, з так чи інакше несхожими людьми, ідеологічно, адміністративно та громадянськи повсюдно підтримується соціальне довір'я між родинами, етносами, народами, гуманітарна аура суспільства наповнена символами і смислами людинолюбства і добропорядності, що формують у громадян настановлення і диспозиції *толерантної свідомості.* На прикладі національної системи освіти як інституту соціалізації особистості і ресурсу розвитку соціуму автор демонструє полярно зорієнтований контекст різних культур, спрямованих або на методологію забезпечення гідного життя, або на методологію виживання ***(табл.).***

І все ж, незважаючи на досить тривалу історію утвердження ціннісного підходу до розуміння толерантності, сама вагомість цієї загальнолюдської чесноти сьогодні вже сприймається не так однозначно. А тому в науковій літературі, особливо західній, не припиняються дискусії з цього приводу. Принаймні філософи і науковці виокремлюють два погляди в осмисленні названого упредметнення – комунітаризм і теорію відмінностей (причому остання обстоюється головним чином постмодерністами та феміністами). Комунітаристи апелюють до толерантності крізь формат руйнування традиційних для сучасного соціуму цінностей, а прихильники теорії відмінностей вважають, що толерантність як вартість вижила себе, і причину цього вони вбачають у "плюралізмі цінностей", який немов би унеможливлює будь-який консенсус чи злагоду в суспільстві. Відтак виняткова значущість толерантності заперечується, мовляв ця чеснота не відповідає традиційним цінностям культури **[24, с. 12–14]**. Зокрема, один із теоретиків цього напрямку, П.Ніколсон, вважає, що "толерантність є чеснота утримання від використання сили для втручання в думку чи дію іншого, якщо б вони й відхилялись у чомусь важливому від розмірковувань чи діянь суб'єкта толерантності, причому навіть тоді, коли останній морально з ними не згідний" **[32, с. 3]**. У цьому разі в толерантності вбачається безперечне благо й особлива доброчесність кращих людей та суспільств, а тому вона потребує примноження й посилення в нашому недосконалому світі.

Загалом ціннісні важелі пронизують ковітальне поле толерантності у розвідках багатьох

Таблиця

Освіта як інститут соціалізації особистості та ресурс розвитку суспільства в контексті різних культур (за концепцією О.Г. Асмолова [4, с. 6])

Тип культури і парадигматика	Образ бажаного майбутнього	Ціннісні настановлення культури	Освітня парадигма	Цілі освіти	Довкілля існування	Види поведінки	Способи досягнення	Характер управління	Ефект для культури	Прогноз у ситуації кризи
Культура корисності: парадигматика конфліктності	Моноцільовий образ (тоталітаризм, фундаментталізм)	Виживання, рівновага, адаптація, споживання, експлуатація, маніпуляція («володіти багато чим»)	Унітарна, зорієнування на дресуру, засвоєння «знань, умінь, навичок»	1. Безпека, конформізм. 2. Комфортність, адаптація до типових ситуацій, вузька спеціалізація	1. Стаціонарний світ. 2. Світ як набір шаблонів	Реактивний. Репродуктивний	1. Набір освоєних стандартних, різнотипових програм поведінки; ритуали. 2. Використання схем минулого досвіду, перебір у пам'яті наявних варіантів вирішення завдань; традиція	Детерміністський, адміністративно-командний, директивний, «розподільчий», мобілізаційний, зорієнтування на функціонування і оперативне планування	1. Збереження культури в умовах стаціонарного світу. 2. Просте відтворення культури	1. Деградація культури. 2. Висока ймовірність інволюції в критичних ситуаціях
Культура гідності: парадигматика толерантності	Поліцільовий образ (громадянське, ліберальне, демократичне, толерантне, відкрите суспільство)	Розвиток, пошук, зорієнтування на індивідуальність, свобода («бути багато чим»)	Варіативна, розвивальна, смислова	Формування цілісної картини світу, яке забезпечує вирішення проблем широкого спектру невизначених ситуацій; універсалізація, саморозвиток особистості як умова досягнення розмаїття популяції, підвищення її мобільності в еволюційному процесі	Змінний комунікативний світ	Проблемно-пошуковий, діалогічний, креативний	Перетворення світу, творіння нових цілей і завдань, тенденція до постановки надзавдань; інновація	Ймовірнісний, управління якістю, управління ризиками, програмно-цільовий, зорієнтування на розвиток; стратегічне ймовірнісне прогнозування	Розширення можливостей розвитку суспільства та особистості; поступальне культуротворення	Підвищення конкурентоздатності суспільства та особистості в критичних ситуаціях, зростання розмаїття культур

німецьких учених. Так, І. Бубіс витлумачує толерантність (Toleranz) як терпимість (Duldung), яку сильніший виявляє стосовно релігії, світогляду, походження, національності, кольору шкіри та історії іншої, більш слабкої людини, і характеризує її як основоположну цінність демократичного суспільства **[73]**. Це підтверджується методологічним дослідженням толерантності одного з авторів, котре пропонує дві формули, що утверджують *закон четвертинного спричинення толерантності,* який визначається так: толерантність людини, групи, етнічного, національного чи расового загалу прямо пропорційна порозумінню і терпимості, котрі їм реально властиві, й обернено пропорційна неповазі та агресії, до яких вони вдаються у своєму багатопроблемному повсякденні **[51, с. 6–20]**:

Толерантність = (порозуміння, терпимість / неповага, агресія),
або:
Толерантність = (порозуміння / неповага **х** терпимість / агресія)

Серед характеристик толерантності як загальнолюдської цінності зустрічаються і роздуми про неї як про впливовість конкретної держави, нації, міжцивілізаційних відносин, де вона розглядається як феномен людської суб'єктивності і являє собою окремий різновид реальності, особливий вид ковітального буття. "Феноменологічний опис толерантності – це опис "буття-у-свідомості" як абсолютно специфічного "буття" **[37]**.

З аналогічних позицій характеризує толерантність український дослідник Євген Бистрицький **[7]**. Наголошуючи на кризі класичного та модерного підходів до толерантності, він висновує, що за сучасних умов толерантність означає можливість знаходження у ситуації паралельного співіснування з усім інакшим, є "найважливішою умовою максимально демократичного розв'язання можливих суперечок, суперечностей, зіткнень і водночас підґрунтям примирення ворогуючих сторін у так званих локальних конфліктах". Так визначаючи толерантність, філософ указує на культурні світи індивідів, тобто на локальний спосіб буття людей, на їхню повсякденність, яка максимально визначає їхню поведінку та зв'язки у суспільстві – особисті переживання, розуміння сенсу життя, почуття страху й т. ін. А *"загибель локальної форми культурного життя, зникнення здатності її носіїв до її відтворення є найглибшою, останньою межею можливого насильства".* Ось чому міжнаціональні й етнокультурні зіткнення в країнах СНД після розпаду СРСР, як і в інших частинах світу, слід розглядати, на його думку, глибше – як конфлікти культурних світів життя, різних, *"завжди особливих, навіть унікальних способів буття* або, говорячи філософською мовою, *як конфлікт онтологій різних культур".* Відтак, "методологія толерантності означає регулятивний ідеал визнання іншого як культурно також абсолютно рівноправного, як такої самої цінної одиниці сучасного світу, за невизнанням автономності якої перебуває тінь найстрашнішого конфлікту – нищівної війни світів" **[7, с. 130, 148, 150]**. Додамо, що представник одного із визнаних напрямів філософії XX століття – *феноменології* – Е. Гуссерль теж розглядає толерантність залежно від культури, й у зв'язку з цим доводить, що будь-яка стриманість у власних діях виявляється принципово залежною від значень тієї культури, котра є персоніфікованим життєвим світом (Lebenswelt) **[21]**.

Саме символічно-знаковий світ культури, в якому перебуває людина від народження й інтеріоризує (привласнює) та екстеріоризує (зреалізовує) його норми, цінності, канони, формує структуру та зміст її *морально-етичних якостей* як особистості, від яких визначальною мірою й залежить гуманність і продуктивність її взаємостосунків з навколишньою дійсністю. Чим сильніше виражені ці риси-якості, котрі водночас характеризують ціннісний компонент особистості, тим простіше їй адаптуватися в мінливих умовах тієї реальності, де вона проживає. З іншого боку, ті якості, які характеризують антицінності людського буття, ускладнюють існування особистості, знижуючи поріг адаптивності, а відтак проблематизуючи її законослухняність й унеможливлюючи толерантність. Як зазначає З.С. Карпенко, "аксіогенез особистості являє собою цілісний процес розвитку ціннісно-смислової сфери людини, наділеної відповідними біологічними, психічними, соціокультурними і духовно-трансцендентними можливостями. Потенціал і результат аксіогенезу особистості – аксіопсихіка – охоплює різноманітні вияви її ціннісно-смислової сфери: "мотиваційні (суб'єктивні, психічні, смислові) ставлення, диспозиційні утворення (соціальні настановлення, ціннісні орієнтації, установки),

спонукальні чинники (потреби, інтереси, ідеали, бажання, загальну спрямованість поведінки і діяльності), емоційно-ціннісні характеристики процесу переживання (його предмет та особливості ситуаційного перебігу, вартісні пріоритети і зміст моральної колізії), життєві вибори особистості в різних сферах її самовизначення і самоздійснення" **[27, с. 10]**. Відтак внутрішня толерантність людини у її ціннісно-смисловому форматі слушно розуміється як розвиткова структурована цілісність установок, мотивувань, афектів, цінностей, смислів, які, з одного боку, детермінують внутрішній світ особистості, її відчуття, переживання, вчинкові дії, з іншого – є мотиваційно-регуляційними корелятами, котрі визначають її реальну поведінку, спрямування і зміст життєдіяльності, конкретні вчинки та життєвий шлях у цілому.

Відмітимо також той факт, що толерантність як цінність важлива у тому відношенні, що їй притаманна активна позиція у ставленні до чужого-іншого. Більшість авторів, котрі пишуть про толерантність, підкреслюють її сутнісну несхожість з індиферентизмом. Так, А.А. Погодіна, наголошуючи на винятковій вагомості толерантності в активному ставленні до іншого, заявляє, що толерантність – "категорія далеко не пасивна, адже це не тільки повага інших при відсутності своїх власних цінностей, але й категорія активна, що передбачає розширення кола особистісних орієнтацій шляхом позитивної взаємодії з іншим" **[37]**.

На активний характер толерантності вказує й П. Гарнсей, констатуючи, що її не можна плутати з індиферентністю, апатією чи пасивною поступливістю **[72]**. Доповнюючи це твердження, Б. Уільямс зауважує, що саме тому, що толерантність "тягне за собою напруження між відданістю своїм поглядам і визнанням переконань інших, вона нетотожна втомі чи просто байдужості" **[42]**. Подібні думки висловлює Г.Дж. Далкаурт: "Толерантність потрібно відрізняти від індиферентності, яка допускає щось лише через те, що вважає це неважливим" **[71]**. Саме з активної позиції декларується толерантність ЮНЕСКО. "Толерантність – це не поступка, поблажливість чи потурання. Толерантність – це передусім активна позиція, яка формується на основі визнання універсальних прав та основних свобод людини. У жодному разі вона не може бути виправданням посяганню на ці основні цінності, котрі повинна виявляти кожна людина, групи людей та держави" **[22, с. 2]**.

Отже, толерантність у рамках аксіологічного підходу визначається як дієва здатність до терпимості, милосердя, любові до удієвлених жертовності і духовності й водночас як характеристика високої зрілості ціннісно-смислової сфери людини як особистості та індивідуальності. Відтак зазначений аспект дослідження дає змогу виділити такі її ознаки, як цінність, мирне співіснування, довіра подолання, терпимість, безконфліктність, визнання за іншими права на володіння істиною і власні переконання, активна світоглядна і громадянська позиції, основа для гуманного зростання, духовного самовдосконалення і самісного смислотворення.

1.5. Вітакультурний метапідхід: нові обрії методології пізнання толерантності

Окремо підкреслимо виняткову важливість вітакультурного підходу в осмисленні толерантності і як окремої онтофеноменальної даності, і як форми людського буття, і як особливого психодуховного стану-властивості людини, і як світоглядної універсалії, і як потужного теоретичного конструкту сучасного філософсько-наукового дискурсу. Іншими словами, принципи, орієнтири, концепти і нормативи цього підходу дають змогу висвітлити сутність і феноменологію толерантності *п'ятисегментно* й одночасно аргументувати обставини спричинення його інтегративної значущості.

По-перше, у цьому разі вдається найширше охопити *онтофеноменальне поле толерантності* як окультуреного способу співжиття людей, груп, етносів, націй, хоча це й істотно проблематизує ситуацію пізнання: "розлиті" та "розчинені" у психосоціальному океані людської буденності явні, приховані, довільно чи навмисне спотворені ознаки та маркери порозуміння, злагоди, довіри, терпимості оманливо справляють враження їх первинної повновагомої присутності у ситуаційному плині суспільного повсякдення, тоді як насправді їх подієва цілісність і самодостатність здебільшого є сумнівною, адже ці людські чесноти толерантної особистості, групового чи масового народного загалу переважно не існують без різнорідних "домішок": гордині і самошанування, приземлених намірів і цілей, жадоби вигоди і збагачення, багатоаспектного бажання вислужитися й прославитися, будь-що завоювати персональну прихильність і довіру тощо.

Звісно, що позитивні й негативні ознаки-якості завжди так чи інакше перемішані, діалектично поєднані, синергійно взаємопроникли й відтак присутні – чи з одного боку, чи з іншого – бодай у мінімальному узмістовленні. Більше того, "дистильована" толерантність можлива лише в ідеальному світі зрілого теоретичного мислення (див. далі).

По-друге, поєднання методологічних ресурсів символіки, схематизмів, способів і засобів взаємозалежного пізнання-конструювання вітальності і культури як самобутніх й обопільно проникливих сфер людської соціальної буденності дає змогу не тільки вирізнити й описати толерантність як окрему онтофеноменальну даність, а й обґрунтувати її як одну з унаявлених форм суспільного буття. А це означає, що, відштовхуючись від більш конкретних і глибоких характеристик ковітальних процесів, явищ і подій (реальність, екзистенціювання, дійсність, даність, присутність тощо), *толерантність постає тією категорією,* котра фіксує одну із можливих засад існування як світу в цілому, так і будь-якого різновиду чи організованості його сутнісного тривання як "вічно вияснюване розкриття присутності уконкретненої єдності речей і людини" (М. Гайдеґґер); причому присутності переважно актуальної, повноцінної, істинної, благісної, красивої, добропорядної, діалогічної, емпатійної, альтруїстичної, відповідальної.

По-третє, підтверджує дію одного із *законів опосередкування:* усталені форми, спосіб та стиль людського співжиття і багатющий знаково-ціннісний матеріал культури не пов'язані безпосередньо й, тим більше, лінійно та однозначно. Крім тотального впливу багатоманітної за формами, узмістовленням і темпоритмом ситуаційної соціальності, яка спричиняє та опосередковує перебіг усіх явищ і процесів суспільного життя, природним інтегратором, котрий оживляє (суб'єктивує) та актуалізує локальний, масовий чи глобальний *світ вітакультури,* є *психіка* у її відомих вимірах: самісному, груповому, соцієтальному, загальнолюдському. "Адже культура, – аргументовано стверджує М.К. Мамардашвілі, – не сукупність…готових цінностей і продуктів, лишень очікуваних на споживання чи усвідомлення. Це здатність і зусилля людини бути, володіння живими відмінностями, безперервно, знову і знову відновлюване і розширюване…" **[31а, с. 189]**. У проекції на предметне поле теоретизування мовиться про толерантність як винятково важливу (себто атрибутивну), системоутворювальну властивість психодуховно наповненого часопростору людського повсякдення, про її обов'язковість як передумови соціальної довіри і вирішального чинника порозуміння, злагоди, миру, успіху, громадянського ладу й особистісного ущасливлення. Конкретним підтвердженням евристичності названого підходу є відкриття О.Є. Гуменюк (Фурман) четвертої парадигми психологічного впливу, а саме *вітакультурної,* котра, на відміну від трьох більш усталених (реактивної, акціональної, діалогічної), реалізує модульно-розвивальну стратегію і психокультурну тактику будь-якої ділової чи організованої соціальної взаємодії **[18; 20, с. 61–141]**. В науковому проекті інноваційної освіти і теорії освітньої діяльності одного з авторів [див. **59; 62–63**] "її суть полягає в добуванні, осмисленні, нормуванні, збагаченні і поширенні суб'єктом, особистістю, індивідуальністю та універсумом як учасниками безперервної *розвивальної взаємодії* кращого етнонаціонального досвіду не тільки під час організованого навчання, а й за межами школи чи університету (сім'я, вулиця) і водночас реальних соціальних контактів учня чи студента, тобто у його внутрішньому світі як поступально сталому процесі самотворення власної Я-концепції **[19]**. Тому метою і результатом такого спрямованого психологічного впливу є культурне вдосконалення, або позитивна зміна, як актуального соціуму, так і самої людини. При цьому до основних розвиткових форм активності належать інтелектуальна, соціальна, вартісна і *духовна творчість*, а до базових соціально-психологічних механізмів – *творення* істинного знання, корисних предметів, добрих взаємин, духовних продуктів" **[18, с. 115]**.

По-четверте, аргументовано й цілком логічно обґрунтовує, що толерантність є не лише важливим категорійним поняттям сучасного соціогуманітарного пізнання, котре як засіб наукового теоретизування має значний евристичний потенціал у вивчення індивідів, груп і соціумів, а й *світоглядною універсалією* глобальної сфери вітакультури. І це справді так, якщо взяти на озброєння відомі філософські узагальнення В.С. Стьопіна: "межові світоглядні універсалії є висхідними концептами, що у "взаємодії і поєднанні задають цілісний узагальнений образ людського світу", зосереджують "історично накопичений соці-

альний досвід", організуються як "своєрідні глибинні програми соціального життя груп, етносів, народів" **[41, с. 19, 20]**, тотально пронизують усі соціумні процеси, стани, властивості. За концепцією В.С. Стьопіна, категорія "толерантність" відноситься до другого блоку універсалій культури, з допомогою яких зафіксовані визначення людини як суб'єкта поведінки, особистості життєдіяльності, індивідуальності вчинення, її ставлення до інших людей і суспільства в цілому, до цілей і цінностей соціального життя. Тому названа категорія у єдності з іншими ("свідомість", "добро", "обов'язок", "справедливість", "свобода" тощо) в найзагальнішій формі акумулює історично накопичений досвід задіяння особи упродовж її онтогенезу до системи соціальних стосунків і комунікацій; причому досвід позитивний, гуманний, людиноствердний. Як і інші універсалії, *толерантність* має власний самобутній інваріант, абстрактний загальний зміст, властивий різним типам культур (самоповага – довіра – терпимість – взаємодопомога), і той непроявлений у чистому вигляді зміст, котрий характеризує глибинні структури етнічної ментальності та людської свідомості й завжди поєднаний із специфічними смислами, що властиві психокультурі історично окремішнього типу суспільств і що визначають особливості способів спілкування і діяльності людей, зберігання й передачі досвіду толерантної поведінки, схвалення ціннісного формату загальноприйнятих взірців, форм, стилів толерантного вчинення і життєзреалізування. У будь-якому разі без ґрунтовного розуміння *архітектоніки толерантності* світогляд сучасної епохи виявився б збідненим, нечітким, менш оптимістичним.

По-п'яте, зважаючи на викладене і, першочергово, на вкрай широке онтофеноменальне поле людської терпимості, все ж контурно окреслимо ще один, певною мірою альтернативний, сегмент: *толерантність є потужним теоретичним конструктом* сучасного філософсько-наукового дискурсу. На підтвердження цього висловимо кілька аргументацій: а) "толерантність" як категорійне поняття та універсалія культури у своєму підґрунті охоплює розлогий самодостатній зміст, тобто багатоспекторне значеннєво-смислове наповнення, у відмежуванні від конкретно-мовної форми виразу цього поняття і його синонімів ("терпимість", "витримка", "ввічливість", "поступливість" та ін.); б) концепт "толерантність" постає системоутворювальним осереддям філософських і психосоціальних концепцій, яким властива певна онтична підоснова; в) водночас він здебільшого ієрархізує та зорганізовує навколо себе певний набір концептів, що рано чи пізно спричиняє утворення концептуальної схеми, котра функціонує у режимі розуміння-пояснення та у своїй цілісності уможливлює способи бачення і конструювання психодуховної дійсності та соціальної реальності. Інакше кажучи, евристичність вітакультурного підходу в цьому форматі методологування полягає в тому, що він інтегрує (звісно, у знятому вигляді) здобутки інших відомих підходів і парадигм, тобто не тільки переносить окремі приписи, цінності, методи і техніки дослідження сутності та феноменології толерантності із відомих теоретичних моделей у царину власного філософського чи/та психосоціального змісту, а й долучає висновки та наслідки різних концепцій і теорій до пояснення, прогнозування і проектування маловідомих і нових мисленнєвих конструкцій та емпіричних даних стосовно ґенези, засновків, чинників, форм, методів, засобів, параметрів, ознак та особливостей перебігу толерантності у її різних онтофеноменальних вимірах – персональному й колективному, психологічному і соціальному, екзистенційному і раціональному, спонтанному і ціннісно-смисловому та ін. Обіймаючи максимально широкий діапазон взаємодії людини і світу з допомогою вищевказаних граничних світоглядних універсалій, вітакультурний підхід з його парадигматикою рефлексивно організується як окремий *метапідхід,* у форматі якого переосмислюються та реінтерпретуються здобутки інших методологічних підходів до пізнання і конструювання толерантності, для чого виробляються власні концепти і фундаменталії, принципи і приписи. Зокрема, у проекції на систему національної освіти одним із стрижневих концептів, що отримав розробку як засадничий принцип інноваційної моделі модульно-розвивального навчання, є *паритетність* як ситуативної взаємодії всіх учасників у класі чи аудиторії, так і їхньої спільної освітньої діяльності в цілому, що організується циклічно – від періоду до періоду (інформаційно-пізнавальний – нормативно-регуляційний – ціннісно-рефлексивний – духовний) та від етапу до етапу (чуттєво-естетичний – настановчо-мотиваційний – теоретично-змістовий – оцінювально-смисловий – адаптивно-пере-

творювальний – системно-узагальнювальний – контрольно-рефлексивний – духовно-естетичний – спонтанно-креативний). Причому важливо те, що така паритетність, забезпечуючи *максимальну толерантність* міжособистих стосунків, досягається шляхом усвідомленої рівноправної роботи викладача і студента з інваріантним, еталонно заданим і психомистецьки зреалізованим на кожному етапі навчального модуля, *психолого-педагогічним змістом* [див. **18; 20; 59; 62–63**].

До вищезазначеного слід додати взаємоузгоджене і повновагоме управлінсько-технологічне, програмово-методичне і психодіагностичне забезпечення *толерантно зорієнтованого* освітнього процесу, що уможливлює прискорений розумовий, соціальний, екзистенційний і психодуховний розвиток того, хто навчається. У такому часопросторі будь-який вихованець, учень чи студент – це "завжди професійний освітянин, тобто учасник організованого культуротворення, котре здійснюється у паритетній співдіяльності та розвивальній взаємодії з наставником й іншими наступниками і спричинює його саморозвиток як суб'єкта, особистості, індивідуальності та універсуму під девізом: "творення – сила!" [**63, с. 54**].

Для того щоб унаочнити і вкотре аргументувати значний методологічний потенціал вітакультурного метапідходу подамо добре опрацьовану в авторській науковій школі мислесхему світоглядних універсалій і змістових модусів-складових її парадигматики, але із конкретизацією сутнісних параметрів, властивостей і показників толерантності ***(рис. 3).*** Отож мовиться про проектування і створення інноваційно зорієнтованої модульно-розвивальної освіти, котра за *принципами толерантності* забезпечує "прокладання чотирисходинкового інтерпретаційного шляху, а саме: від метаформ *Дому* до *ковітальної спільності* і далі – до *культурного тіла* та *духовної аури* колективістськи локалізованого *соціуму*" [Там само, **с. 48**].

(Далі буде.)

1. *Августин Аврелий.* Исповедь. Абеляр Петр. История моих бедствий / Аврелий Августин, Петр Абеляр. – М. : Республика, 1992. – 335 с.

2. *Адлер А.* Наука жить / Альфред Адлер ; пер. с англ. и нем. А. А. Юдин, Е.О. Любченко. – Киев : Port-Royal, 1997 – 33 с.

3. *Асмолов А.Г.* Непройденный путь: от культуры полезности – к культуре достоинства / Александр Асмолов // Вопросы психологии. – 1990. – №5. – С. 5–13.

4. *Асмолов А.Г.* Практическая психология и проектирование вариативного образования в России: от парадигмы конфликта – к парадигме толерантности / Александр Асмолов // Вопросы психологии. – 2003. – №4. – С. 3–12.

5. *Бердяев Н.А.* Война и эсхатология / Николай Бердяев // Путь. – № 61. – Окт. 1939 – март 1940. – С. 3–14.

6. *Бердяев Н.А.* Дух и реальность / Николай Александрович Бердяев. – М. : ООО "Издательство АСТ"; Харьков : Фолио, 2003. – 680 с.

6а. *Бердяев Н.А.* О назначении человека / Николай Александрович Бердяев. – М.: Республика, 1993. – 383 с.

7. *Бистрицький Є.* Конфлікт культур і філософія толерантності / Євген Бистрицький // Політична думка. – 1997. – №1. – С. 130–150.

8. *Боден Ж.* Шесть книг о государстве / Жан Боден / / Антология мировой политической мысли: В 5 т., т. 2. – М., 1999. – С. 689 – 695.

9. *Бодрийар Ж.* В тени молчаливого большинства, или Конец социального / Жан Бодрийар; пер. с франц. Н.В. Суслова. – Екатеринбург: Изд. Уральского ун-та, 2000. – 95 с.

10. *Бодрилин А.П.* Проблема толерантности в свете учения о ценностях / А.П. Бодрилин // Вестник Российского университета дружбы народов. – Серия : Философия. – 1999. – №1. – С. 111–125.

11. *Боргош Ю.* Фома Аквинский / Юзеф Боргош ; перевод с польского М. Гуренко – М. : "Мысль", 1966. – 212 с. (Мыслители прошлого).

12. *Васюник І.* Звернення до української інтелігенції / Іван Васюник // Психологія і суспільство. – 2008. – №2. – С. 7.

13. Вітакультурний млин : методологічний альманах / гол. ред.-консульт. А.В. Фурман. – 2005–2014. – Модулі 1–17.

14. *Волцер М.* О терпимости. Лекции по этике, политике и экономике / М. Волцер. – СПб. : Идея-Пресс, 2000. – 160 с.

15. *Гершунский Б.С.* Толерантность как необходимое условие выживания и прогрессивного развития цивилизации / Б.С. Гершунский. – М. : Изд-во УРАО. – 2001. – 378 с.

16. Гуманістична психологія : Антологія : [навч. посібн. для студ. ВНЗ] : у 3-х т. / упоряд. і наук. ред. Р. Трач (США), Г. Балл (Україна). – К. : Університетське вид. "Пульсар".

Том 1 : Гуманістичні підходи у західній психології XX ст. – 2001. – 252 с.

Том 2 : Психологія і духовність : світоглядні аспекти гуманістично зорієнтованих напрямів у сучасній західній психології. – 2005. – 279 с.

17. Гуманистическая и трансперсональная психология : [хрестоматия] / под ред. Сельчёнка. – Мн. : Харвест, М. : АСТ, 2000. – 529 с.

18. *Гуменюк (Фурман) О.Є.* Психологія впливу: [монографія] / Оксана Євстахіївна Гуменюк (Фурман). – Тернопіль: Економічна думка, 2003. – 304 с.

19. *Гуменюк (Фурман) О.Є.* Психологія Я-концепції : [навч. пос.] / Оксана Євстахіївна Гуменюк (Фурман). – Тернопіль: Економічна думка, 2004. – 310 с.

20. *Гуменюк (Фурман) О.Є.* Теорія і методологія інноваційно-психологічного клімату освітнього закладу

Рис. 3.

Чотирисходинковий інтерпретаційний шлях пізнання-творення локалізованого чи цілісного соціуму, зреалізований у методологічному форматі вітакультурного метапідходу та з орієнтацією на принципи, канони і нормативи толерантності

:[монографія] / Оксана Євстахіївна Гуменюк (Фурман). – Тернопіль : Підручники і посібники, 2008. – 340 с.

21. *Гуссерль Э.* Феноменологическая психология. Амстердамские доклады / Эдмонд Гусерль. – 1962. – Режим доступа : http://philosophy.globala.ru/idx/841.html].

22. Декларація принципів толерантності // Шлях освіти. – 1999. – №2. – С. 2–4.

23. *Довгополова О.А.* Веротерпимость в средние века (историко-теоретический анализ) / О.А. Довгополова. – Одесса : Полис, 1997. – 38 с.

24. *Дробижева Л.* Социальные аспекты этнокультурной толерантности / Леокадия Михайловна Дробижева // Женщина плюс. – 2002. – №1. – С. 12–14.

25. *Исаева О.В.* Воспитание толерантности у студентов в образовательном пространстве вуза: дис. на соискание уч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 "Общая педагогика, история педагогики и образования" / О.В. Исаева. – М.: ПроСофт-М, 2003. – 180 с.

26. *Капто А.С.* Толерантность в контексте концепции "Культура мира" / А.С. Капто // Безопасность Евразии. – 2001. – №1. – С. 175–181.

27. *Карпенко З.С.* Аксіологічна психологія особистості : [монографія] / Зіновія Степанівна Карпенко. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2009. – 512 с.

28. *Карпенко З.С.* Предмет і метод аксіопсихології особистості / Зіновія Карпенко // Психологія і суспільство. – 2008. – №1. – С. 35–62.

29. *Кон И.С.* Психология ранней юности / И.С. Кон. – М. : Просвещение, 1989. – 255 с.

30. *Крымский С.Б.* Мудрецы всегда в меньшинстве (статьи разных лет) / Сергей Борисович Крымский ; сост. Д.С. Бураго. – К. : Изд. дом Дмитрия Бураго, 2012. – 400 с.

31. *Куренной В.А.* Толерантность // Современная западная философия. Энциклопедический словарь / под ред. О. Хеффе, В.С. Малахова, В.П. Филатова при участии Т.А. Дмитриева. – М. : Культурная революция, 2009. – С. 190–192.

31а. *Мамардашвили М.К.* Как я понимаю философию / Мераб Константинович Мамардашвили. – М.: Прогресс, 1990. – 386 с.

32. *Матраверс М.Д.* Проблема толерантности в англо-американской философии / М. Д. Матраверс // Толерантность : материалы летней школы молодых учёных "Россия – Запад : философские основания социокультурной толерантности". Екатеринбург ; под ред. М. Б. Хомякова ; ч. 1. – Екатеринбург : Изд-во Уральск. у-та, 2001. – С. 3–21.

33. *Милль Дж.* О свободе / Дж. Миль; пер. с англ. А. Фридмана // Наука и жизнь. – 1993. – №11. – С. 10–15; №12. – С. 21–26.

34. *Меньшиков А.С.* Философские основания теории толерантности в трактате Николая Кузанского "О религиозном мире" : дис. на соиск. уч. ст. канд. филос. наук : спец. 09.00.03 "История философии" / Андрей Сергеевич Меньшиков. – Екатеринбург, 2006. – 124 с.

35. *Можейко М.А.* Постмодернизм // Новейший философский словар : 3-е изд., исправл. ; сост. и гл. науч. ред. А. А. Грицанов. – Мн. : Книжный дом, 2007. – С. 778–781.

36. *Панина В.А.* Развитие толерантной позиции студентов в процессе профессиональной подготовки в университете : дис. на соиск. уч. степени канд. психол. наук: спец. 19.00.07 "Педагогическая психология" / В.А. Панина. – Краснодар, 2005. — 131 с.

37. *Погодина А.А.* Проблема толерантности в современном мире / А. А. Погодина // Педагогический вестник. – № 2. – Режим доступа : http:// vestnik.yspu.org/?page=2002_2

38. *Реан А.А.* Личностная зрелость и социальная практика / Артур Александрович Реан // Теоретические и прикладные вопросы психологии; под общ. ред. А.А. Крылова. Ч. 1. – СПб., 1995. – С. 34–40.

39. *Ревасевич І.С.* Психокультурна взаємодія людини та економіки / Ірина Ревасевич // Психологія і суспільство. – 2008. – №3. – С. 56–62.

40. *Скворцов Л.В.* Толерантность : иллюзия или средство спасения? / Л. В. Скворцов // Октябрь. –1997. – № 3. – С. 138–155.

41. *Стьопін В.С.* Культура / В'ячеслав Стьопін // Психологія і суспільство. – 2015. –№1. – С. 16–25.

42. *Уильямс Б.* Нескладная добродетель / Б. Уильямс // Курьер ЮНЕСКО. – 1992. – № 6. – С. 10.

43. *Тейлор Ч.* Джерела себе / Чарльз Тейлор. – К.: Дух і літера, 2005. – 696 с.

44. *Фёдоров Н.Ф.* Полное собрание починений : в 4-х т. / Н. Ф. Фёдоров. – М. : Издательская группа "Прогресс", 1995–1999. – Т. 2. – 544 с.

45. *Фрейд З.* Основные психологические теории в психоанализе. Очерк истории психоанализа / Зигмунд Фрейд.– Санкт-Петербург : "Алетейя", 1998. – 256 с.

46. *Фромм Э.* Анатомия человеческой деструктивности / Эрик Фромм ; пер. с нем. и англ. / [общ. ред., сост. и предисл. П. С. Гуревича]. – М. : Республика, 1994. – 447 с.

47. *Фуко М.* Слова и вещи. Археология гуманитарных наук / Мишель Фуко ; пер. с фр. В. П. Визгина и Н.С. Автономовой ; вступ. статья Н.С. Автономовой. – СПб., A-cad, 1994. – 408 с.

48. *Фукуяма Ф.* Конец истории? / Фрэнсис Фукуяма // Вопросы философии. – 1990. –№ 3. – С.134–148.

49. *Фукуяма Ф.* Конец истории и последний человек / Фрэнсис Фукуяма ; пер. с англ. Левина М.Б. – АСТ : АСТ Москва: Полиграфиздат, 2010. – 584 с.

50. *Фурман А.В.* Ґенеза науки як глобальна дослідницька програма : циклічно-вчинкова перспектива / Анатолій В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2013. – № 4. –С. 20–36.

51. *Фурман А.В.* Ґенеза толерантності та перспективи україноутворення (комплексний проект) / А.В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2013. – №1. – С. 6–20.

52. *Фурман А.В.* Вітакультурне обгрунтування практичної психології / А.В. Фурман // Практична психологія і соціальна робота / гол. редактор О.В. Губенко. – 2003. – №4. – С. 9–13.

53. *Фурман А.В.* Ідея професійного методологування [монографія] / Анатолій Васильович Фурман. – Ялта-Тернопіль : Економічна думка, 2008. – 207 с.

54. *Фурман А.В.* Категорійний профіль наукової школи / Анатолій В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2014. – №2. – С. 26–39.

55. *Фурман А.В.* Методологія парадигмальних досліджень у соціальній психології : [монографія] / А. В. Фурман. – К. Інститут політичної і соціальної психології ; Тернопіль : Економічна думка, 2013. – 100 с.

56. *Фурман А.В.* Модульно-розвивальна організація мислідіяльності – схема професійного методологування / Анатолій В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2005. – №4. – С. 40–69.

57. *Фурман А.В.* Об'єкт-мислідіяльнісна сфера вітакультурної методології / Анатолій В. Фурман // Вітакультурний млин. – 2010. – Модуль 12. – С. 4–8.

58. *Фурман А.В.* Парадигма як предмет методологічної рефлексії / Анатолій В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2013. –№3. – С. 72–85.

59. *Фурман А.В.* Психокультура української ментальності : [наук. вид.] / Анатолій Васильович Фурман. – Тернопіль : НДІ МЕВО ТНЕУ, 2010. – 168 с.

60. *Фурман А.В.* Рефлексивне обґрунтування концентрів вітакультурної методології / Анатолій В. Фурман // Вітакультурний млин. – 2009. – Модуль 10. – С. 4–12.

61. *Фурман А.В.* Світ методології / Анатолій В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2015. – № 2. – С. 47–60.

62. *Фурман А.В.* Теорія освітньої діяльності : концепти і фундаменталії : [монографія] / Анатолій Васильович Фурман. – Тернопіль : Економічна думка, 2010. – 392 с. – Репринт.

63. *Фурман А.В.* Теорія освітньої діяльності як метасистема / Анатолій В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2002.– №3–4. – С. 20–58.

64. *Хантингтон С.* Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон. – М. : АСТ, 2003. – 603 с.

65. *Шалин В.В.* Толерантность (культурная норма и политическая необходимость) / В.В. Шалин. – Краснодар : Периодика Кубани, 2000. – 256 с.

66. *Шаюк О.Я.* Психологічні особливості формування професійної толерантності у майбутніх економістів : автореферат дис… канд. психол. наук : 19.00.07 / Наук. кер. д. психол. н., проф. Фурман А.В. ; Нац. акад. Держ. прикорд. служби України імені Богдана Хмельницького. – Хмельницький, 2012. – 16 с.

67. *Щедровицкий Г.П.* Избранные труды / Георгий Петрович Щедровицкий ; [ред.-сост А. А. Пископпель, Г.П. Щедровицкий]. – М. : Шк. культ. полит., 1995. – 760 с.

68. *Эриксон Э.Г.* Детство и общество / Эрик Г. Эриксон : [пер. с англ., науч. ред., примеч. А. А. Алексеева. – [изд. 2-е перераб. и дополн.] – СПб. : ООО "Речь", 2002. – 416 с.

69. *Эриксон Э.* Идентичность : Юность и кризис / Эрик Эриксон ; пер. с англ. А.Д. Андреевой, А.М. Прихожана и др. – М. : Прогресс, 2006. – 352 с.

70. *Янчук В.А.* Введение в современную социальную психологию : [учеб. пособие для вузов] / В. А. Янчук. – Минск : АСАР, 2005. – 768 с.

71. *Dalcourt G. J.* Tolerance / G. J. Dalcourt. – New Catholic University of America Press, 1967. – 137 p.

72. *Garnsey P.* Religious toleration in classical antiquity / P. Garnsey // Persecution and toleration. – Padstow :T. J. Press add., 1984. – P. 1–12.

73. *Rosenbach M.* Tugenden oder Werte? Toleranz – Kardinaltugend der Demokratie / M. Rosenbach. – http:/ /bebis.cidsnet.de/weierbildung-sps/allgemein/bausteine/ erziehung. Werte – Erziehung/Toleranz/htm.]

REFERENCES

1. Avgustin Avrjelij. Ispovjed'. Abjeljar Pjetr. Istorija moih bjedstvij / Avrjelij Avgustin, Pjetr Abjeljar. – M. : Rjespublika, 1992. – 335 s.

2. Adljer A. Nauka zhit' / Al'frjed Adljer ; pjer. s angl. i njem. A. A. Judin, E.O. Ljubchjenko. – Kijev : Port-Royal, 1997 – 33 s.

3. Asmolov A.G. Njeprojdjennyj put': ot kul'tury poljeznosti – k kul'turje dostoinstva / Aljexandr Asmolov // Voprosy psihologii. – 1990. – №5. – S. 5–13.

4. Asmolov A.G. Praktichjeskaja psihologija i projektirovanije variativnogo obrazovanija v Rossii: ot paradigmy konflikta – k paradigmje toljerantnosti / Aljexandr Asmolov // Voprosy psihologii. – 2003. – №4. – S. 3–12.

5. Bjerdjajev N.A. Vojna i eshatologija / Nikolaj Bjerdjajev // Put'. – № 61. – Okt. 1939 – mart 1940. – S. 3–14.

6. Bjerdjajev N.A. Duh i rjeal'nost' / Nikolaj Aljexandrovich Bjerdjajev. – M. : OOO "Izdatjel'stvo AST"; Har'kov : Folio, 2003. – 680 s.

6a. Bjerdjajev N.A. O naznacheniyi cheloveka / Nikolaj Aljexandrovich Bjerdjajev. – M. : Respublika, 1993. – 383 s.

7. Bystryc'kyj Y. Konflikt kul'tur i filosofija tolerantnosti / Yevgen Bystryc'kyj // Politychna dumka. – 1997. – №1. – S. 130–150.

8. Bodjen Zh. Shjest' knig o gosudarstvje / Zhan Bodjen // Antologija mirovoj politichjeskoj mysli: V 5 t., t. 2. – M., 1999. – S. 689 – 695.

9. Bodrijar Zh. V tjeni molchalivogo bol'shinstva, ili Konjec social'nogo / Zhan Bodrijar; pjer. s franc. N.V. Suslova. – Ekatjerinburg: Izd. Ural'skogo un-ta, 2000. – 95 s.

10. Bodrilin A.P. Probljema toljerantnosti v svjetje uchjenija o cjennostjah / A.P. Bodrilin // Vjestnik Rossijskogo univjersitjeta druzhby narodov. – Sjerija : Filosofija. – 1999. – №1. – S. 111–125.

11. Borgosh J. Foma Aquinskij / Juzjef Borgosh ; pjerjevod s pol'skogo M. Gurjenko – M. : "Mysl'", 1966. – 212 s. (Myslitjeli proshlogo).

12. Vasunyk I. Zvernennja do ukrayins'koyi inteligenciyi / Ivan Vasunyk // Psyhologija i suspil'stvo. – 2008. – №2. – S. 7.

13. Vitakul'turnyj mlyn : metodologichnij al'manah / gol. rjed.-konsul't. A.V. Furman. – 2005–14. – Moduli 1 – 17.

14. Volcjer M. O tjerpimosti. Ljekcii po etikje, politikje i ekonomikje / M. Volcjer. – SPb. : Idjeja-Prjess, 2000. – 160 s.

15. Gjershunskij B.S. Toljerantnost' kak njeobhodimoje uslovije vyzhivanija i progrjessivnogo razvitija civilizacii / B.S. Gjershunskij. – M. : Izd-vo URAO. – 2001. – 378 s.

16. Gumanistychna psyhologija : Antologija : [navch. posibn. dlja stud. VNZ] : u 3-h t. / uporjad. i nauk. red. R. Trach (USA), G. Ball (Ukrayina). – K. : Univjersytets'ke vyd. "Pul'sar".

Tom 1 : Gumanistychni pidhody u zahidnij psyhologiyi XX s. – 2001. – 252 s.

Tom 2 : Psyhologija i duhovnist' : svitogljadni aspekty gumanistychno zoriyentovanyh naprjamiv u suchasnij zahidnij psyhologiyi. – 2005. – 279 s.

17. Gumanistichjeskaja i transpjersonal'naja psihologija : [hrjestomatija] / pod rjed. Sjel'chjonka. – Mn. : Harvjest, M. : AST, 2000. – 529 s.

18. Gumjenjuk (Furman) O.Є. Psihologija vplivu: [monografija] / Oxana Євstahiївna Gumjenjuk (Furman).

– Tjernopil': Ekonomichna dumka, 2003. – 304 s.

19. Gumenjuk (Furman) O.Y. Psyhologija Ja-koncepciyi : [navch. pos.] / Oxana Yevstahiyivna Gumenjuk (Furman). – Ternopil': Ekonomichna dumka, 2004. – 310 s.

20. Gumenjuk (Furman) O.Y. Teorija i metodologija innovacijno-psyhologichnogo klimatu osvitn'ogo zakladu : [monografija] / Oxana Yevstahiyivna Gumenjuk (Furman). – Ternopil' : Pidruchniki i posibniki, 2008. – 340 s.

21. Gussjerl' E. Fjenomjenologichjeskaja psihologija. Amstjerdamskije doklady / Edmond Gusjerl'. – 1962. – Rjezhim dostupa : http://philosophy.globala.ru/idx/841.html].

22. Deklaracija pryncypiv tolerantnosti // Shljah osvity. – 1999. – №2. – S. 2–4.

23. Dovgopolova O.A. Vjerotjerpimost' v srjednije vjeka (istoriko-tjeorjetichjeskij analiz) / O.A. Dovgopolova. – Odjessa : Polis, 1997. – 38 s.

24. Drobizhjeva L. Social'nyje aspjekty etnokul'turnoj toljerantnosti / Ljeokadija Mihajlovna Drobizhjeva // Zhjenschina pljus. – 2002. – №1. – S. 12–14.

25. Isajeva O.V. Vospitanije toljerantnosti u studjentov v obrazovatjel'nom prostranstvje vuza: dis. na soiskanije uch. stjepjeni kand. pjed. nauk: spez. 13.00.01 "Obschaja pjedagogika, istorija pjedagogiki i obrazovanija" / O.V. Isajeva. – M.: ProSoft-M, 2003. – 180 s.

26. Kapto A.S. Toljerantnost' v kontjextje koncjepcii "Kul'tura mira" / A.S. Kapto // Bjezopasnost' Evrazii. – 2001. – №1. – S. 175–181.

27. Karpenko Z.S. Axiologichna psyhologija osobystosti : [monografija] / Zinovija Stepanivna Karpenko. – Ivano-Frankivs'k : Lileja-NV, 2009. – 512 s.

28. Karpenko Z.S. Predmet i metod axiopsihologiyi osobystosti / Zinovija Karpenko // Psyhologija i suspil'stvo. – 2008. – №1. – S. 35–62.

29. Kon I.S. Psihologija rannjej junosti / I.S. Kon. – M. : Prosvjeschjenije, 1989. – 255 s.

30. Krymskij S.B. Mudrjecy vsjegda v mjen'shinstvje (stat'i raznyh ljet) / Sjergjej Borisovich Krymskij ; sost. D.S. Burago. – K. : Izd. dom Dmitrija Burago, 2012. – 400 s.

31. Kurjennoj V.A. Toljerantnost' // Sovrjemjennaja zapadnaja filosofija. Enciklopjedichjeskij slovar' / pod rjed. O. Hjeffje, V.S. Malahova, V.P. Filatova pri uchastii T.A. Dmitrijeva. – M. : Kul'turnaja rjevoljucija, 2009. – S. 190–192.

31a.Mamardashvili M.K. Kak ja ponimaju filosofiju / Mjerab Konstantinovich Mamardashvili. – M.: Progrjess, 1990. – 386 s.

32. Matravjers M. D. Probljema toljerantnosti v angloamjerikanskoj filosofii / M. D. Matravjers // Toljerantnost' : matjerialy ljetnjej shkoly molodyh uchjonyh "Rossija – Zapad : filosofskije osnovanija sociokul'turnoj toljerantnosti". Ekatjerinburg ; pod rjed. M. B. Homjakova ; ch. 1. – Ekatjerinburg : Izd-vo Ural'sk. u-ta, 2001. – S. 3–21.

33. Mill' D. O svobodje / D. Mil'; per. s angl. A. Fridmana // Nauka i zhizn'. – 1993. – №11. – S. 10–15; №12. – S. 21–26.

34. Mjen'shikov A.S. Filosofskije osnovanija tjeorii toljerantnosti v traktatje Nikolaja Kuzanskogo "O rjeligioznom mirje" : dis. na soiskanije uch. stjepjeni kand. filos. nauk: spez. 09.00.03 "Istorija filosofii" /. Andrjej Sjergjejevich Mjen'shikov. – Ekatjerinburg, 2006. – 124 s.

35. Mozhjejko M.A. Postmodjernizm // Novjejshij filosofskij slovar : 3-je izd., ispravl. ; sost. i gl. nauch. rjed. A. A. Gricanov. – Mn. : Knizhnyj dom, 2007. – S. 778–781.

36. Panina V.A. Razvitije toljerantnoj pozicii studjentov v procjessje profjessional'noj podgotovki v univjersitjetje : dis. na soiskanije uch. stjepjeni kand. psihol. nauk : spez. 19.00.07 "Pjedagogichjeskaja psihologija" / V. A. Panina. – Krasnodar, 2005. — 131 s.

37. Pogodina A. A. Probljema toljerantnosti v sovrjemjennom mirje / A. A. Pogodina // Pjedagogichjeskij vjestnik. – № 2. – Rjezhim dostupa : http:// vestnik.yspu.org/?page=2002_2

38. Rjean A.A. Lichnostnaja zrjelost' i social'naja praktika / Artur Aljexandrovich Rjean // Tjeorjetichjeskije i prikladnyje voprosy psihologii; pod obsch. rjed. A.A. Krylova. Ch. 1. – SPb., 1995. – S. 34–40.

39. Revasevych I.S. Psyhokul'turna vzayemodija ludyny ta ekonomiky / Iryna Revasevych // Psyhologija i suspil'stvo. – 2008. – №3. – S. 56–62.

40. Squorcov L. V. Toljerantnost' : illjuzija ili srjedstvo spasjenija? / L. V. Squorcov // Oktjabr'. –1997. – № 3. – S. 138–155.

41. St'opin V.S. Kul'tura / V'jacheslav St'opin // Psyhologija i suspil'stvo. – 2015. –№1. – S. 16–25.

42. Uil'jams B. Njeskladnaja dobrodjetjel' / B. Uil'jams // Kur'jer UNESCO. – 1992. – № 6. – S. 10.

43. Tejlor Ch. Dzhjerela sebje / Charl'z Tejlor. – K.: Duh i litera, 2005. – 696 s.

44. Fjodorov N.F. Polnoje sobranije pochinjenij : v 4-h tt. / N. F. Fjodorov. – M. : Izdatjel'skaja gruppa "Progrjess", 1995–1999. – T. 2. – 544 s.

45. Freud Z. Osnovnyje psihologichjeskije tjeorii v psihoanalizje. Ochjerk istorii psihoanaliza / Sigmund Freud.– Sankt-Pjetjerburg : "Aljetjejja", 1998. – 256 s.

46. Fromm E. Anatomija chjelovjechjeskoj djestruktivnosti / Erik Fromm ; pjer. s njem. i angl. / [obsch. rjed., sost. i prjedisl. P. S. Gurjevicha]. – M. : Rjespublika, 1994. – 447 s.

47. Fuko M. Slova i vjeschi. Arhjeologija gumanitarnyh nauk / Mishjel' Fuko ; pjer. s fr. V. P. Vizgina i N. S. Avtonomovoj ; vstup. stat'ja N. S. Avtonomovoj. – SPb., Acad, 1994– SPb. : A-cad, 1994. – 408 s.

48. Fukujama F. Konjec istorii? / Frensis Fukujama // Voprosy filosofii. – 1990. –№ 3. – S.134–148.

49. Fukujama F. Konjec istorii i posljednij chjelovjek / Frensis Fukujama ; pjer. s angl. Ljevina M.B. – AST : AST Mosqua: Poligrafizdat, 2010. – 584 s.

50. Furman A.V. Heneza nauky jak global'na doslidnyc'ka programa : cyklichno-vchynkova perspjektiva / Anatolij V. Furman // Psyhologija i suspil'stvo. – 2013. – № 4. –S. 20–36.

51. Furman A.V. Heneza tolerantnosti ta perspektyvy ukrayinotvorennja (komplexnyj proekt) / A.V. Furman // Psyhologija i suspil'stvo. – 2013. – №1. – S. 6–20.

52. Furman A.V. Vitakul'turne obgruntuvannja praktychnoyi psyhologiyi / A.V. Furman // Praktichna psyhologija i social'na robota. – 2003. – №4. – S. 9–13.

53. Furman A.V. Ideja profesijnogo metodologuvannja [monografija] / Anatolij Furman. – Yalta-Ternopil' : Ekonomichna dumka. – 2008. – 207 s.

54. Furman A.V. Kategorijnyj profil' naukovoyi shkoly / Anatolij V. Furman // Psyhologija i suspil'stvo. – 2014. – №2. – S. 26–39.

55. Furman A.V. Metodologija paradygmal'nyh doslid-

zhjen' u social'nij psyhologiyi : [monografija] / A. V. Furman. – K. Instytut politichnoyi i social'noyi psyhologiyi ; Ternopil' : Ekonomichna dumka, 2013. – 100 s.

56. Furman A.V. Modul'no-rozvyval'na organizacija mysljedijal'nosti – shema profesijnogo metodologuvannja / Anatolij V. Furman // Psyhologija i suspil'stvo. – 2005. – №4. – S. 40–69.

57. Furman A.V. Ob'yekt-mysledijal'nisna sfera vitakul'turnoyi metodologiyi / Anatolij V. Furman // Vitakul'turnij mlyn. – 2010. – Modul' 12. – S. 4–8.

58. Furman A.V. Paradygma jak predmjet metodologichnoyi reflexiyi / Anatolij V. Furman // Psyhologija i suspil'stvo. – 2013. –№3. – S. 72–85.

59. Furman A. V. Psyhokul'tura ukrayins'koyi mental'nosti : [nauk. vyd.] / Anatolij Vasyl'ovich Furman. – Ternopil' : NDI MEVO TNEU, 2010. – 168 s.

60. Furman A.V. Reflexyvne obgruntuvannja koncentriv vitakul'turnoyi metodologiyi / Anatolij V. Furman // Vitakul'turnij mlyn. – 2009. – Modul' 10. – S. 4–12.

61. Furman A.V. Svit metodologiyi / Anatolij V. Furman // Psyhologija i suspil'stvo. – 2015. – № 2. – S. 47–60.

62. Furman A. V. Teorija osvitn'oyi dijal'nosti : koncepty i fundamentaliyi : [monografija] / Anatolij Vasyl'ovich Furman. – Ternopil' : Ekonomichna dumka, 2010. – 392 s. – Reprint.

63. Furman A. V. Teorija osvitn'oyi dijal'nosti jak metasystema / Anatolij V. Furman // Psyhologija i suspil'stvo. – 2002.– №3–4. – S. 20–58.

64. Hantington S. Stolknovjenije civilizacij / S. Hantington. – M. : AST, 2003. – 603 s.

65. Shalin V.V. Toljerantnost' (kul'turnaja norma i politichjeskaja njeobhodimost') / V.V. Shalin. – Krasnodar : Pjeriodika Kubani, 2000. – 256 s.

66. Shajuk O.Y. Psyhologichni osoblyvosti formuvannja profesijnoyi tolerantnosti u majbutnih ekonomistiv : avtoreferat dys… kand. psyhol. nauk : 19.00.07 / Nauk. ker. d. psyhol. n., prof. Furman A.V. ; Nac. akad. Derzh. prykord. sluzhby Ukrayiny imeni Bohdana Hmel'nyc'kogo. – Hmel'nyc'kij, 2012. – 16 s.

67. Schjedrovickij G.P. Izbrannyje trudy / Gjeorgij Pjetrovich Schjedrovickij ; [rjed.-sost A. A. Piskoppjel', L. P. Schjedrovickij]. – M. : Shk. kul't. polit., 1995. – 760 s.

68. Erixon E. G. Djetstvo i obschjestvo / Erik G. Erixon ; [pjer. s angl., nauch. rjed., primjech. A. A. Aljexjejeva. – [izd. 2-je pjerjerab. i dopoln.] – SPb. : OOO "Rjech"", 2002. – 416 c.

69. Erixon E. Idjentichnost' : Junost' i krizis / Erik Erixon ; pjer. s angl. A. D. Andrjejevoj, A. M.. Prihozhana i dr.. – M. : Progrjess, 2006. – 352 s.

70. Janchuk V.A. Vvjedjenije v sovrjemjennuju social'nuju psihologiju : [uchjeb. posobije dlja vuzov] / V. A. Janchuk. – Minsk : ASAR, 2005. – 768 s.

71. Dalcourt G. J. Tolerance / G. J. Dalcourt. – New Catholic University of America Press, 1967. – 137 p.

72. Garnsey P. Religious toleration in classical antiquity / P. Garnsey // Persecution and toleration. – Padstow :T. J. Press add., 1984. – R. 1–12.

73. Rosenbach M. Tugenden oder Werte? Toleranz – Kardinaltugend der Demokratie / M. Rosenbach. – http:/ /bebis.cidsnet.de/weierbildung-sps/allgemein/bausteine/ erziehung. Werte – Jerziehung/Toleranz/htm.]

АНОТАЦІЯ

Фурман Анатолій Васильович, Шаюк Ольга Ярославівна.
Толерантність як предмет онтофеноменологічного дискурсу.

У рамках методологем і наукових параметрів нещодавно запропонованого комплексного проекту дослідження толерантності як потенційної основи нової державної ідеології, у центрі якої перебуває ідея україноствореня, аргументовано продуктивність розробки онтолого-феноменологічного напряму вивчення толерантності, в межах якого змістовно посилюються онтологічні основоположення шляхом їх утілення у сутнісному і ціннісному пізнанні морально-практичних обставин людського існування і циклічно цілісного людського буття взагалі. У зазначеному філософському дискурсі досліджено толерантність як спосіб людського буття, а відтак і вітакультурні форми його оприявнення у життєдіяльності людства, націй, етносів, організацій, груп та окремих усуспільнених осіб; здійснено рефлексивне мисліедіяльнісне опрацювання репрезентованої онтофеноменальної даності у різних контекстах світоглядної, наукової, соціальної і психодуховної реальностей. За допомогою мислеслеформ, засобів та інструмента професійного методологування типологічно обґрунтовано п'ять методологічних підходів дослідження толерантності, а саме онтолого-історичний, онтогенетичний, есхатологічний, аксіологічний та вітакультурний. Крізь формат інтерпретацій зазначених підходів здійснено висвітлення толерантності як категорійного поняття і світоглядної універсалії; в аналітичних рамках окресленого теоретико-методологічного рефлексування толерантності як онтофеноменальної форми буття обґрунтовано її як засадничу цінність сучасної культури, як усвідомлену, осмислену і відповідальну життєву позицію, реалізація якої в кожній окремій ситуації має певний смисл і вимагає від толерантної особистості благодатного пошуку смислу і прийняття людського світу як рівноправного.

Ключові слова: *людина, світ, суспільство, толерантність, буття, вітакультурний феномен, онтофеноменальна даність, цінність, чеснота, співіснування, подолання, терпимість, безконфліктність, визнання за іншими права на володіння істиною, активна позиція, основа для духовного зростання, моральний принцип, взаємоповага, співпраця, неагресивне протиставлення, суперечність, прийнята відмінність, світ вітакультури, розвивальна взаємодія, паритетність, творення, світоглядна універсалія, теоретичний конструкт, толерантно зорієнтована освіта.*

АННОТАЦИЯ

Фурман Анатолий Васильевич, Шаюк Ольга Ярославовна.

Толерантность как предмет онтофеноменологического дискурса.

В рамках методологем и научных параметров недавно предложенного комплексного проекта исследования толерантности как потенциальной основы новой государственной идеологии, в центре которой находится идея украиносозидания, аргументирована продуктивность разработки онтолого-феноменологического направления изучения толерантности, в пределах которого содержательно усиливаются онтологические основоположения путем их воплощения в сущностном и ценностном познании нравственно-практических обстоятельств человеческого существования и циклически целостного человеческого бытия вообще. В указанном философском дискурсе исследовано толерантность как способ человеческого бытия, а следовательно и витакультурные формы его выявления в жизнедеятельности человечества, наций, этносов, организаций, групп и отдельных обобществленных личностей; осуществлена рефлексивная мыследеятельностная проработка представленной онтофеноменальної данности в разных контекстах мировоззренческой, научной, социальной и психодуховной реальностей. С помощью мыслеформ, средств и инструментов профессионального методологизирования типологически обосновано пять методологических подходов исследования толерантности, а именно онтолого-исторический, онтогенетический, эсхатологический, аксиологический и витакультурный. Сквозь формат интерпретаций отмеченных подходов осуществлено освещение толерантности как категориального понятия и мировоззренческой универсалии; в аналитических рамках очерченной теоретико-методологической рефлексии толерантности как онтофеноменальной формы бытия обосновано её как основополагающую ценность современной культуры, как осознанную, осмысленную и ответственную жизненную позицию, реализация которой в каждой отдельной ситуации имеет определенный смысл и требует от толерантной личности поиска благоприятного смысла и принятия человеческого мира как равноправного.

Ключевые слова: *человек, мир, общество, толерантность, бытие, витакультурный феномен, онтофеноменальная данность, ценность, добродетель, сосуществование, преодоление, терпимость, бесконфликтность, признания за другими права на владение истиной, активная позиция, основа для духовного роста, моральный принцип, взаимоуважение, сотрудничество, неагрессивное противопоставление, противоречие, принятое отличие, мир витакультуры, развивающее взаимодействие, паритетность, созидание, мировоззренческая универсалия, теоретический конструкт, толерантно-ориентированное образование.*

ANNOTATION

Furman Anatoliy V., Shayuk Olha.

Tolerance as a subject of ontophenomenological discourse.

In the framework of methodologems and scientific parameters of recently proposed a complex project of research the tolerance as a potential basis of a new state ideology in the center of which is the idea of Ukraine-creation, argumented the productivity of development ontologo-phenomenological direction of the study of tolerance within which substantially enhanced ontological fundamentals by the way of their implementation in substantive and values cognition of the moral-practical circumstances of human existence and the cyclically holistic human being in general. In indicated philosophical discourse researched a tolerance as a way of human being and therefore vitacultural forms of its appearance in life activity of mankind, nations, ethnics, organizations, groups and some socialized persons; implemented reflexive think-activity processing of represented ontophenomenal givens in different contexts of worldview, scientific, social and psychospiritual realities. With the help of thought forms, means and tools of professional methodologization, typologically grounded five methodological approaches of research the tolerance, namely ontologo-historical, ontogenetic, eschatological, axiological and vitacultural. Through the format of interpretations of indicated approaches implemented illumination of tolerance as a categorical concept and worldview universals; in analytical frameworks of outlined theoretical-methodological reflection of tolerance as a ontophenomenal form of being, substantiated it as fundamental value of modern culture, as a conscious, comprehended and responsible life position, realization of which in each separate situation has a certain meaning and requires from tolerant personality a grace search of meaning and adoption the human world as an equal.

Key words: *human, world, society, tolerance, being, vitacultural phenomenon, ontophenomenal givens, value, virtue, coexistence, overcoming, toleration, without-conflictness, recognition by others rights on possession of truth, active position, the basis for spiritual growth, moral principle, mutual respect, cooperation, non-aggressive opposition, contradiction, accepted distinction, world of vitaculture, developing interaction, parity, creation, worldview universals, theoretical construct, tolerant oriented education.*